

Tartalom

I. Bevezetés	3
II. Forrásbázis.....	5
II.1. A nemzetségi/családi címer használata	8
II.1/a A Gutkeled nemzetség püspökei (Báthori Miklós, Várdai István, Várdai Ferenc, Várdai Mátyás, Szokoli János)	8
II.1/b Szécsi Dénes	11
II.1/c Vitéz János	12
II.1/d Frangepán Gergely	12
II.1/e Héderváry László.....	13
II.1/f Geréb László	13
II.1/g Ernuszt Zsigmond	14
II.1/h Perényi Ferenc.....	15
II.1/j Debrentei Tamás	16
II.1/k Erdődi Simon	17
II.1/l Szatmári György	17
II/2. Frissen szerzett címeradományok	19
II/2.a Bakócz Tamás	19
II/2.b Nagylucsei Orbán.....	21
II/2.c Podmanicki János címeradománya.....	22
II/2.d Vetési Albert	22
II/3. Idegen származású főpapok címerei	23
II/3.a Aragóniai János	23
II/3.b Estei Hippolit	23
II/3.c Veronai Gábor	24
II/3.d Filipec János.....	25
II/3.e Beriszló Péter	25

II/4. Egyéni címerhasználat.....	26
II/4.a Szalkai László	26
II/4.b Csezmicei János	26
II/4.c Csulai Móré Fülöp.....	27
II/4.d Várdai Pál	27
II/4.e Ifj. Vitéz János.....	28
II/4.f Tuz Osvát	28
II/4.g Váradi Péter	29
III. Összefoglalás.....	31
Forrás-és irodalomjegyzék.....	34
Függelék.....	Hiba! A könyvjelző nem létezik.

I. Bevezetés

A középkor végi Magyarországon létező tizennégy egyházmegye főpapjai meghatározó szerepet töltek be a királyság kormányzatában. Az érsekek, püspökök élete nagy részben – főleg a magasabb politikai befolyással bíró személyek esetén – feldolgozott, származásuk szinte minden kétséget kizáróan bizonyított.¹ Hivatali idejük többnyire pontosan adatolható,² ismerjük a politikai pályafutásukat, szerepüket az udvarban, birtokaikat, javadalmaikat, vagyonukat, de egyes esetekben még azt is, hogy melyik épület volt a budai rezidenciájuk.

A korszakban a magyar püspök az egyházmegye ordináriusa, az egyházmegye javainak hasznát élvező és többnyire a saját birtokaiból is komoly jövedelmet húzó nagybirtokos, udvari tisztségviselő, a világi bárókkal együtt a tágabb királyi tanács tagja, sőt az 1498. évi 20. tc. értelmében az ország védelmében bandériumállítási kötelezettséggel tartozik.³ Mátyás korában a városok és jelentősebb mezővárosok közül 17,4% volt egyházi kézben, óriási bevételeiket a tizedjövedelmek tovább gazdagították. Uralkodása elején a püspöki kar egyetlen kivételtől eltekintve nemesekből állt, egyharmaduk pedig arisztokrata családból származott. Nagy részük egyetemre járt, öten közülük kánonjogi doktorok voltak. Még Mátyás intézkedései után is – melyek e szempontból arra irányultak, hogy gyökértelenebb, a királytól jobban függő főpapokat emeljen kormányzati pozícióba – nagy arányban képviseltették magukat a nemes családok sarjai, csaknem felét tették ki az egyházatyák számának, negyedük volt kánonjogász. Az idegen származású főpapok aránya 31%-ra nőtt, de származásuk szempontjából ezek többnyire még a magyarországi családoknál is rangosabbak. A Jagelló-korban csökkent az arisztokrata püspökök száma és jelentősen megemelkedett a nemesi származásúak aránya, csaknem 50%-ra. A polgári és jobbágy származásúak aránya nagyjából megfelel a Mátyás-kori 16%-nak, az idegen származásúak főpapok száma viszont mintegy a felére csökkent. Egyetemre kevesebben jártak, viszont

¹ Fügedi Erik elkülönít jobbágyi, polgári, köznemesi, bárói sorból kiemelkedő papokat. Két esetben jelez bizonytalanságot; De la Bischino Máté erdélyi püspök (1443-1461) és Farkas Bálint váradi püspök (1490-1495) esetében származásukat nem tudta igazolni. (FÜGEDİ, 1965.)

² A kutatás nehézségét adta, hogy a XV. század második felétől főpapi tisztséget viselők archontológiája még nem született meg. Engel Pál világi archontológiája a korszakunk elején ér véget, C. Tóth Norbert Magyarország késő középkori főpapi archontológiája (1458-1526) című, tehát kifejezetten a korszakot feldolgozó munkája pedig még kéziratban van. A már említett Fügedi (FÜGEDİ, 1965.) tanulmány azonban megfelelő kiindulási pontként szolgál.

³ MÁLYUSZ, 2007. 163.

megnőtt a hivatalnok főpapok aránya; nagy részük a kancelláriában, a kúriában vagy a kincstárban működött.⁴

Tisztségeik és vagyonuk tükrében tehát az ország prelátusainak megkérdőjelezhetetlenül nagy tekintélye és politika befolyása volt a korabeli Magyarországon. Ehhez a társadalmi szerephez természetes módon hozzátartozott az országos elit világi tagjaira is jellemző, magas szintű reprezentáció igénye: a politikai hatalom és erő szimbolikus kinyilatkoztatása. A reprezentáció fogalma köznyelvi megközelítésben főleg a reprezentáció funkciójára összpontosít: ebben az értelemben olyan tevékenységet vagy attribútumot jelöl, mely a társadalmi státusz, rang szimbolikus megjelenítését teszi lehetővé — tehát a reprezentáció valamilyen pozíciót, státuszt vagy tisztséget demonstrál.⁵ Különböző formái és típusai vannak, feladatköre és eszköztára mindig a reprezentálni kívánt személyhez és annak társadalmi helyzetéhez kötődik.

Egy személyt képviselhet az öltözete, udvara, az őt körülvevők köre, lakóhelye, épületei, tárgyai, címere. Ezzel pedig el is érkeztünk dolgozatunk témájához, melynek fő tárgya a tulajdonos, jelen esetben a korszak főpapja és annak címere. A fentiek fényében vizsgálatom során azon kérdés megválaszolására is kitérek, hogy a címernek, mint a társadalmi rangra, státuszra, származásra utaló attribútumnak mennyire van szerepe a főpapok reprezentációjában, hogy hol, milyen gyakorisággal és milyen formában jelenik meg a főpapot képviselve. A kutatás során leginkább tárgyi emlékekre hagyatkozom, melyeknek széles körű, a teljesség igényére törekvő felhasználásával igyekszem választ adni a feltett kérdésekre.

A téma felvetésének indoklása, hogy – tudomásom szerint - még nem született hasonló, átfogó jellegű tanulmány a kérdés megválaszolására, valamint hiányzik azon szakirodalom is, mely kifejezetten a főpapok címerhasználatával foglalkozik. Születtek ugyan olyan nagyobb volumenű munkák, melyekben feldolgozzák az egyházatyák pecséthasználatát,⁶ s noha részben szót is ejtenek az illető pecsétjén szereplő címeréről, ezek a nagyobb összefoglalások és forrásközlések általában csak a címerábrát írják le, egyéb heraldikai fejtegetésbe nem bocsátkoznak. Ezeknél a típusú feldolgozásoknál ráadásul a fő hangsúly mindig a pontifikális pecséteken van, a címerábrázolás szempontjából fontosabb

⁴ FÜGEDI, 1970.; MÁLYUSZ, 2007. 163–175.; BÓNIS, 1971.

⁵ Marosi Ernő általános jelleggel is megfogalmazza a reprezentáció feladatkörét és egyes típusait, melyet dolgozatomban magam is követek és felhasználok. (MAROSI, 1984. 517-538.)

⁶ BODOR, 1985.; TAKÁCS, 1992.; BÁNDI, 1991.; BÁNDI, 1993.

gyűrűspecsétek néhol egyáltalán nem szerepelnek.⁷ Mályusz Elemér megállapítása szerint a középkor végi magyarországi egyházi elit, a felső klérus tökéletesen betagozódott a korabeli arisztokráciába: politikai szerepe (például részvétele a királyi tanács munkájában vagy éppen bandériumállítási kötelezettsége), valamint életmódja is megfelelt a világi elit standardjainak.⁸ Dolgozatom elsődleges célja, hogy megvizsgáljam: mennyire alkalmazható ez a párhuzam a főpapok heraldikai reprezentációjában; mennyiben hasonlítható (vagy éppen különbözik) a középkor végi magyarországi prelátusok heraldikai reprezentációja a korszak világi arisztokráciájának heraldikai reprezentációjától.

A bevezetés zárszavaként azt is fontos megjegyezni, hogy bár a kutatások során mindvégig a teljesség igényére törekedtem, előfordulhatott, hogy bizonyos források elkerülték a figyelmemet, vagy hiába is volt róla konkrét tudomásom a szakirodalomból, a forrás mára elveszett. Mindezek fényében kijelenthető, hogy a forrásbázis ezúttal sem tekinthető maradéktalanul teljesnek.

II. Forrásbázis

Amint azt már fentebb is említettem, a dolgozatban feltett kérdésre a fellelhető címeres emlékek vizsgálatával szeretnék választ adni. Ehhez egy átfogó, sokrétű, minden tárgytípusra kiterjedő forrásbázis összegyűjtésére volt szükség. A szakirodalom által már adott elemzések és bemutatások mellett fontos szerepet kapott saját kutatásom, mely leginkább a vonatkozó pecsétek összegyűjtésére és leírására irányult. Ez képezi egyben a kutatás legfőbb forrását. Itt elsősorban és legfőképp a *Collectio Diplomatica Hungarica* c. digitális corpusban (a továbbiakban DL/DF adatbázis) található fényképekre hagyatkozom, valamint a Magyar Nemzeti Levéltár V szekciójában található pecsétmásolatokra. A korszakban összesen nyolcvanhat személy viselt valamilyen méltóságot, ezek közül harminchat személy és negyvenhárom főpapi tisztségviselő pecsétjét sikerült összegyűjtenem, ez szám szerint hatvannyolc különböző típusú pecsétlenyomatot jelent. Ezek közül tíz, java részben már más szakirodalom által közölt pontifikális pecsét, négy gemmapecsét és ötvennégy gyűrűspecsét szerepel. Ez a szám a többnyire jó állapotban lévő, bizonyos elemeiből még felismerhető pecséteket jelenti, nem

⁷ Itt elsősorban az összefoglaló nagyobb munkákra gondolok (ld. az előző lábjegyzetet), hiszen az tagadhatatlan, hogy mindezek mellett a bizonyos részterületekkel, egy-egy személy címerhasználatával kapcsolatban számos tanulmány látott már napvilágot egészen a 19. század vége óta (pl. FRAKNÓI, 1989.; CSOMA, 1897.; HOFFMANN 1925., 1928.; HORVÁTH, 1987.; BERTÉNYI, 2007.; FEDELES, 2007., STB.)

⁸ MÁLYUSZ, 2007.

kerültek tehát a katalógusba információt egyáltalán nem hordozó, töredékes darabok. Ezeken a pecséteken összesen ötvenkét címerábrázolás vizsgálható. A dolgozat végén függelékként pecsétkatalógus segíti az olvasót a könnyebb eligazodásban, itt a két érsekség után az egyházmegyék abc sorrendben követik egymást.⁹

A források szintén fontos bázisát jelentik a címereslevelek, ezek azonban csak szerény számban vannak jelen korszakunkban. Az a nemzedék, mely Mátyástól és a Jagellóktól kapott kiváltságokat, a török ellenes harcok során, s főleg a Mohácsi csatánál megtizedelődött. Az ő kiváltságleveleiket birtokaik új tulajdonosai nem tartották meg, nem ítélték megőrzendőnek, hiszen nem a birtokviszonyokra közvetlenül vonatkozó adományokról van szó.¹⁰ A DL/DF-ben található 149 címereslevél jegyzéke Nyulásziné Straub Évának köszönhetően¹¹ könnyen áttekinthető. A jegyzék alapján mindössze egy főpapnak, Nagylucsei Orbán egri püspöknek Mátyás által adományozott armálisa vizsgálható meg. Ezen kívül ismeretesek még az Erdődieknek adományozott armálisok, Bakócz Tamásé 1459-ből, Tamás győri püspöké 1486-ból.¹² Valamint két II. Ulászlótól származó címereslevélről is tudunk, Podmaniczky Jánoséról 1502 és 1506 közöttől, és Gosztonyi Jánoséról 1507-ből.¹³

Tárgyi emlékeink nagy részét a valamilyen címerábrázolással ellátott kőfaragványok, falfestmények teszik ki. Ezek többségben sírkövek, vagy címerkövek. A magyar püspökök esetében nem beszélhetünk ugyan fejedelmi vagy tartományúri rezidenciákról – a nyugaton jelenlévő hűbériség jogintézményi hiányának köszönhetően – viszont a püspök, mint az egyházmegye ordináriusa rendelkezett székhellyel azon a településen, ahol székesegyháza is állt. Ezeken a püspöki székhelyeken a középkor végére többnyire már kővárak álltak, ezek a rezidenciák egyben az egyházmegye és birtokigazgatás központját is jelentették.¹⁴ Ezek a várak szempontunkból értékes forrásnak tekinthetők, hiszen a püspök, mint a vár építetője vagy tulajdonosa gyakran látta el címerével a falakat vagy egy-egy építészeti elemet, oszlopot, csegelyt, kupolát, stb.

Szintén tárgyi emlékként tekinthetünk a főpapok gyakran lenyűgöző méreteket öltő könyvtárainak egyes darabjaira, az általuk birtokolt, készített vagy ajándékozott kódexekre, könyvekre. A régi magyar könyvkultúra igazi kibontakozásának ideje és fénykora a XV. század, hiszen a korszak szellemi irányzata gyökeres változáson esik túl a reneszánsz Magyarországra érkezésével és a nyomtatott könyv európai térhódításával. Mátyás korában

⁹ Nem szerepel azonban benne a szerémi püspökség, itt ugyanis nem akadtam használható pecsét nyomára.

¹⁰ A megállapítás Nyulásziné Straub Évának tulajdonítható, ezt közli CSORBA, 2008. 17.

¹¹ NYULÁSZINÉ, 1981.

¹² FRAKNÓI, 1889. 105.

¹³ DÉCSÉNYI, 1891.

¹⁴ KUBINYI, 1999. 213-223.

főpapjaink többsége már bizonyíthatóan rendelkezett valamilyen kisebb-nagyobb humanista könyvtárral, azonban mára ezekből csak kevés kötetet ismerünk, hiszen a középkori püspöki székhelyek nagy részét hatalmas veszteségek érték a török háborúk idején, s velük együtt veszttek oda a könyvtárak állományai is. Bármily értékesnek is számítottak, a nagyobb tömegű, súlyát tekintve is nehezen szállítható könyvanyag mozgatása a korbéli viszonyok között problémákat okozhatott, így biztonságba helyezésük gyakran elmaradt, illetve csak a legértékesebbnek tartott, ritka, egyedi példányokat vihették magukkal az egyháziatyák. A kevés fennmaradt példány azonban jól tükrözi a kor szellemi irányzatát és a magyar főpapok bibliofil mivoltát, hiszen a gazdagon díszített székesegyházak számára készített liturgikus tárgyú kódexeken kívül számos klasszikus és humanista szerző műve is megtalálható a 'megmentett' scriptumok között. Csapodi Csaba a témában írt tanulmányában közli Hassensteini Lobkovitz Bohuslav egyik megállapítását, miszerint a magyar főpapok II. Ulászló udvarában többet beszéltek Nemeszisről és Laiszról, mint Krisztusról, szorgalmasabban olvasták Plautust és Vergiliust, mint a Bibliát.¹⁵ Ez a forrásbázis tehát nem olyan nagyszámú, mint amiről a fent említett pecsétek esetén beszélhetünk, de éppen ennél fogva talán még értékesebb, hiszen a témáról megjelent részletes és átfogó szakirodalom¹⁶ lehetővé teszi, hogy a számunkra fontos főpapokhoz köthető, címerüket is tartalmazó kódexeket, könyveket egyenként görcső alá vegyük s a címerek reprezentatív szerepére vonatkozólag tanulságokat szűrhecssünk le belőlük.

A fent említetteken kívül akad még néhány más típusú emlék, talán egy 'egyéb' kategória, melyeknek körét olyan tárgyak alkotják, melyek a főpapok használatában voltak vagy az ő rendelkezésükre készültek, s hordozzák azok címereit. Ezek többnyire használati tárgyak; nyergek, serlegek, fegyverzet, szőnyegek.

Az itt, csupán a felsorolás szintjén ismertetett források egy igen széles forrásbázist alkotnak, számtalan emlékekkel. Ahhoz, hogy ezeket maradéktalanul, a teljesség igényére törekedve feldolgozhassam és bemutathassam, szükségesnek éreztem valamiféle rendszer bevezetését. Ennek kialakításához négy kategóriát vezettem be, melyet az egyes főpapok címerhasználatához igazítottam. Az illető főpapnál mindig a hozzá köthető emlékeket írom le. Ez a bemutatás azonos sémára épül; a főpapnak a címerhasználat szempontjából fontosabb életrajzi, származási adatait kiemelve közlöm a forrást, legfőképp kitérve az azon található

¹⁵ CSAPODI, 1987.40.

¹⁶ A témában megjelent korai szakirodalom Hoffmann Edith nevéhez, aki a művészettörténeti elemzésen kívül értékes információkkal szolgál a kódexek címereit illetően is [HOFFMANN, 1925.] Rajta kívül kiemelendő Csapodi Csaba alapos tanulmánya a korszak könyvkultúrájához köthetően, melyben a számunkra fontos humanista főpapi könyvtárakat, a főpapokhoz köthető kódexeket és nyomtatványokat külön tárgyalja [CSAPODI, 1987.]

címer leírására, a címer elhelyezkedésére, ill. az azon található, a papi tisztséghez köthető másodlagos elemekre. A főpapok leírása, a témához kapcsolódó kontextus kialakításának tükrében közölt életrajzi adatainak közlése, a rendelkezésre álló források és a szakirodalom fényében különböző mértékben részletes.

A kategóriák tehát a következők; elsőként közlöm a talán legegyszerűbben vizsgálható csoportot, azokét, akik származásukat tekintve előkelőbbek, valamelyik ősi magyar nemzetség vagy nemes család leszármazottai. Az ő címerhasználatukban egyértelműen a nemzetségi vagy családi címer továbbélése figyelhető meg, gyakran bárminemű változás nélkül. A második kategória a frissen címert nyerőké. Ide azok a főpapok tartoznak, akik a korszakban nyerték címeradományukat és az armális meglététől kezdve kimutatható az adományozott címer egyedüli használata. Harmadikként az idegen származású püspökökkel és érsekekkel foglalkozom. Ezek a külföldről érkező személyek különböző társadalmi osztályból származnak, így címerhasználatuk korántsem tekinthető egységesnek. A rangosabb családból származó főpapok esetén egyértelműen megállapíthatóak a címerhasználat körülményei, az alacsonyabb sorból származóké azonban többnyire nem feldolgozott, s mivel a dolgozat keretei nem teszik lehetővé az ezen irányú kutatásokat, az esetek nagy részében csak az illetőhöz kapcsolható címeres források leírására térek ki. A negyedik, s egyben utolsó kategória azon személyeké, kiknek esetében az egyéni címerhasználat figyelhető meg. Talán ez a csoport még inkább mesterségesnek tűnhet, mint a többi, de szükségességét jelzi, hogy az ebben szereplő főpapok címerhasználatának előzményéről tudomásom szerint nincs konkrét adatunk. Nem ismerünk családi címert, viszont címeradományról sem tudunk, ezért bizonyul egyéninek az illető címerhasználat.

A dolgozat további, méreteit tekintve legterjedelmesebb részében tehát a főpapokhoz kapcsolható címeres emlékeket mutatom be a fent ismertetett, az áttekinthetőség kedvéért létrehozott kategóriákba illesztve.

II.1. A nemzetségi/családi címer használata

II.1/a A Gutkeled nemzetség püspökei (Báthori Miklós, Várdai István, Várdai Ferenc, Várdai Mátyás, Szokoli János)

A Gutkeled nemzetség sárvármonostori ágából származnak a Várdaiak, majádi ágából a Báthoriak, valamint szintén ebből a nemzetségből valók a Szokoliak, akik csak később, a

XIV. századtól jelennek meg forrásainkban.¹⁷ A XI. század óta virágzó nemzetségből tehát öt főpapot is felsorakoztathatunk korszakunkban; Várdai István kalocsai érseket, Várdai Mátyás boszniai püspököt, Várdai Ferenc erdélyi püspököt, Báthori Miklós váci püspököt és Szokoli János csanádi püspököt. A nemzetségi címer kialakulásának részleteit nem érintve az mégis meghatározható, hogy korszakunkban a nemzetség címere a három jobbra forduló oldalék.

Várdai István kalocsai érseknek három különböző gyűrűspecsétjét vizsgálhattam meg, ezek között mindössze a pecsétnyomó alakja és mérete jelenti a különbséget. A pecsétmezőben mindhárom esetben jobbra forduló három oldalék látható, csakúgy mint pontifikális nagypecsétje esetében, ahol a családi címer megjelenik az architektúra legalsó szintjén (2.1.1, Kat. 2.1.2, Kat. 2.1.3, Kat. 2.1.4)¹⁸. Várdai Mátyás boszniai püspök esetében a meghatározás nem lehet minden kétséget kizáró. A főpap gyűrűspecsétjének lenyomata csupán egyetlen papírfelzetasen pecséten vizsgálható, melyen a címerábra csak halványan kivehető, s szerencsétlen módon a főpap pontifikális pecsétjének pont azon darabja hiányzik, ahol valószínűleg a családi címer kapott helyett (Kat. 3.1.1). Szerencsésebb a helyzet Várdai Ferenc erdélyi, majd váci püspöknél. Az általa használt gyűrűspecsétek szintén jól vizsgálhatók, ezek mindegyikében három jobbra forduló oldalék látható (Kat. 6.3.1, Kat. 10.2.1). Szokoli Jánosnál csupán egyetlen példányt találtam, de ezen egyértelműen kivehető a három jobbra forduló oldalék (Kat. 5.1.1).

Az eddigiektől kissé eltérő Báthori Miklós címerhasználata. Nála ugyanis megjelenik egy új elem; a farkába harapó sárkány.¹⁹ A főpap pecsétje 1484-ből származik. Ezen megjelenik a nemzetségi címer, a pajzs körül pedig a sárkány²⁰ látható (Kat. 10.1.2).

A pecséteken kívül szép számmal akadnak más típusú források is, melyeken megjelenik a sárkányos családi címer. Báthori Miklós váci püspök pártolója volt a reneszánsz építészetnek, ő építette újjá a váci székesegyházat és püspöki palotát az új stílusban. Az építkezés során több faragvány is felhasználásra kerül, mely utal az építetőre; valószínűleg könyvtárának díszé lehetett az 1485-re datált címerábrázolás, melyen a három jobbra forduló farkasfogas pajzsot balról sárkány tartja karmaiban, a reneszánsz díszítésnek megfelelően

¹⁷ KARÁCSONYI, 2001.

¹⁸ A címerek között eltérés van a tekintetben, hogy van-e felettük mitra, mögöttük kereszt. Ezt a szempontot nem vettem figyelembe, úgy gondolom ez nem lényegi különbség a családi címer vizsgálata közben.

¹⁹ Báthori Miklós címerhasználataival bővebben Bertényi Iván foglalkozik (BERTÉNYI, 2007.)

²⁰ Bátori Miklós édesapja Bátori István tagja volt a Sárkány rendnek. Hat fia született, Miklóson kívül közülük többen is viseltek valamilyen magasabb méltóságot; köztük van a szintén országbíróként működő István valamint András szatmári alispán. Mindkét személytől szép számmal maradt vizsgálható pecsét, különösen igaz ez Istvánra, aki országbíróként több száz oklevél kiadójaként szerepel a DL/DF-ben. 1482. március 6-án kelt oklevelének rányomott pecsétjén (DL 93551) doborpajzsban három oldalék látható, a pajzs körül pedig a farkába harapó sárkány. András pecsétje 1515. december 11-én kelt oklevelén (DL 56402) szintén ezt a címerképet mutatja. .

körben gyümölcsfűzér, fent pedig apró mitra látható. Alul vegyesen jelennek meg római és arab számok. A kőfaragványok másik része a palotától délre állt háromhajós székesegyházból való. Az itt található Szent Miklós kápolna szolgált aztán a főpap temetkezési helyéül is, 1719-ben találták meg vörös márványból készült sírlapjának töredékét. Bátori Miklós Vácon kívüli építkezésének bizonyítéka az 1483-ban készült címeres kőfaragvány.²¹ Ezen a vácihoz nagyon hasonló címert ábrázoltak, a pajzsban jobbra forduló három farkasfoggal, a pajzs körül sárkánnyal és koszorúval.

A nyírbátori templomot Bátori István országbíró kezdte el építtetni, valamikor az 1480-as évek közepétől. Kőfaragványai és más emlékei szintén értékes források a Bátoriak címerét illetően. A sokakat foglalkoztató nyírbátori stallum²² egyik puttókkal és virág ornamentikával gazdagon díszített intarziás betétjén megjelenik címerük a három farkasfoggal és körülötte a sárkánnyal. A szentségfülke lunettájának két oldalán egy-egy egyszerűbb címerkép látható; lófejpajzsban három jobbra néző farkasfog, melyet farkába harapó sárkány vesz körül. A címer egyszerűbb kidolgozása ellenére is jól felismerhető a sárkány. Ez a címerábrázolás mégis szolgál új információval. A pajzsban ugyanis, a farkasfogak alatt helyet kapott egy virágábrázolás is. Mivel ez a címerkép nem jelenik meg más címereken, úgy gondolom, hogy pusztán esztétikai funkciója van, helykitöltő, díszítő szerepet tölthet be. A lunetta felett található Bátori címer egy még díszesebb és még inkább „reneszánszabb” példája a család címerváltozatainak.²³

A Gutkeled nembeli főpapok címerhasználatáról tehát elmondhatjuk, hogy - a nemzetség más tagjaihoz hasonlóan a korszakban – címereiken a három jobbra forduló éket

²¹ BALOGH, 1953. 18-19.

²² C. TÓTH NORBERT: Észrevételek a nyírbátori stallum egykori elhelyezéséről. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle* 44. (2009) 159–164.; ENTZ GÉZA – SZALONTAI BARNABÁS – CSERNYÁNSZKY MÁRIA – MENDELE FERENC: Nyírbátor. in. Szerk.: Entz Géza: Magyarország műemléki topográfiája XI. Szabolcs-Szatmár megye műemlékei II. Budapest, 1987. 133-152.; 141., 148-149.; LEFFLER BÉLA: A nyírbátori református templom. *Archaeologiai Értesítő* 35 (1915) 261-286.

²³ Csoma József Az olasz renaissance a magyar heraldikában című tanulmányában erősen bírálja ezt a címerábrázolást. Legnagyobb hibájának a címer kompozícióját tartja, melyben szerinte a sárkányt pusztán sisakdíszként alkalmazta a kőfaragó, nem több esztétikumnál, s ezzel a túlzóan szabados ábrázolással egy teljesen új sisakdíszet alkotott.²³ Itt fontos azonban megjegyeznem, hogy Csoma meglátásmódja - és valljuk be a tanulmány korának betudhatóan egyáltalán nem meglepően – mára kissé elavultnak tűnhet. Ő ugyanis itt még azt állítja, hogy a Bátoriak sisakdíszé „zárt szárny” volt, melyen a pajzsalak ismétlődik. Ezen állítását egy a Forgách család levéltárában őrzött oklevélen talált függőpecséttel támasztja alá. Véleményem szerint ez a pecsét azonos a DL/DF adatbázisban található DL 59218 jelzetű 1437. december 4-én kelt oklevélen függő pecséttel. A diploma kiadója a már sokszor emlegetett Bátori István országbíró. Ezen a pecséten valóban a Csoma által ismertett címerábrára látható. Hogy Csoma miért nyugszik bele ebbe a megállapításba és miért nem veszi figyelembe a kortársai által már biztosan ismert és ismertett egyéb címerábrázolásokat, arra nem kapunk választ, de a fent említett pecsétleírással mégis segíti a nemzetség címerhasználatának vizsgálatát. (CSOMA, 1892. 158-160.)

használják, Batori István fiaitól pedig megjelenik a Sárkány-rend jelvénye a pajzs körül.²⁴ A Csoma korszakolásában bemutatott oldalék farkasfoggá változása a pecséteken nem figyelhető meg, azonban a kőfaragványok mindegyikén ez szerepel.

II.1/b Szécsi Dénes

Szécsi Dénes a Tübingiából származó Balog nemzetség Szécsi ágának tagja a felsőlendvai vonalból. Csoma József szerint a nemzetség mind a négy ága²⁵ a kétfejű sast alkalmazza címerében,²⁶ mely címerkép más nem valóságos alakokhoz hasonlóan (griff, sárkány, egyszarvú) a keresztes hadjáratok idején terjedt el Európa ezen felén, s jutott el hazánkba. Szerinte ez úton nyerte ezt el a Balogh nemzetség is. Bővebb magyarázatot a címernyerés körülményeire vonatkozóan azonban nem közöl, de azt feltételezi, hogy ezután minden utód ragaszkodott ehhez a címerképhez.²⁷

Csoma állítását alátámasztani látszik Szécsi Dénes címerhasználatára is. Az 1440-ben esztergomi érseki, majd bíborosi címet elnyerő főpap három pecsétlenyomatát ismerjük. Az Esztergomi Főkáptalan Magánlevéltárában őrzik pontifikális nagypecsétjét (Kat. 1.1.3), mely a korszaknak megfelelően gótikus stílusban készült. A keretarchitektúra legalsó szintjén a főpap imádkozó alakja látható, a fülke két oldalán pedig a Szécsiek családi címere; ívelt oldalú háromszögpajzsban kiterjesztett szárnyú kétfejű sas fejein háromágú koronával. A pajzs mögött kereszt, felette bíbornoki kalap, melyről két oldalt bojtok csüngenek alá. Ezen kívül két gyűrűspecst lenyomatát tanulmányozhattam (Kat. 1.1.1, Kat. 1.1.2), mindkét alkalommal a fent már leírt sasos címet használta, a két pecsét közötti különbséget a nagyobbik gyűrűspecsen megjelenő bíbornoki kalap jelenti a bojtokkal.

Az esztergomi Bazilika kriptájában jó állapotban maradt fenn a főpap márványból faragott sírköve, melyen a címer kiemelt helyen, nagy méretben látható. A családi címer az érsek jobb oldalán helyezkedik el, kezében tartott keresztben végződő botja alsó szárán. A címeren magán nem láthatók a főpapi mivoltára utaló másodlagos elemek. Véleményem szerint ezt természetesen a sírkőre faragott alak papi ornátusa hivatott bemutatni, a címer itt tehát tisztán a nemesi származást reprezentálja.

²⁴ A Báthoriak címerében szereplő sárkányról kialakult mondanivaló - Vid és Opos küzdelméről az ecseri-lápolyban élő sárkánnyal – elvonatkoztatva.

²⁵ Szécsiek, Derenchényiek, Attfyak, Baloghyak

²⁶ A család címerhasználatában némi eltérést mutat a sas fejein megjelenő korona, illetve ennek hiánya. Nagy Iván szerint Szécsi Dénes apjának, Miklós tárnokmesternek 1381-ből származó pecsétjén a korona még nem jelenik meg, ezért ez csak később került a címerábrába és változásnak tekinthető (NAGY, 2001.) Csoma ezzel szemben úgy gondolta, hogy a nemzetség tagjai nem fektettek hangsúlyt arra, hogy a korona megjelenik-e avagy sem.

²⁷ CSOMA, 2001.1176-1180.

II.1/c Vitéz János

Zrednai Vitéz János működését még Zsigmond korában, 1433-ban kezdte, szolgálta Albertet, I. Ulászlót, Hunyadi Jánost, V. Lászlót és Mátyás királyt. Kancellár, váradi püspök (1445-1465), esztergomi érsek (1465-1472) volt, politikus, humanista műveltségű főpap, mecénás. Édesapja Csévi, másként Vitéz János, kinek címerét egész életében használta.²⁸ Ez a címer a következő; vágott pajzs felső mezejében jobbra lépő oroszlán, alsó mezejében középen lilium, jobb-és baloldalán egy-egy ötágú csillag.

Olaszország határain túl az elsők között említendő azok körében, akik udvarukban nagyobb méretű könyvtárat gyűjtöttek össze. A leírások alapján gazdag könyvtára lehetett, azonban mára ezekből csak néhány példány maradt fenn. A dolgozat kereteire való tekintettel csak azokat a köteteket említem, melyekben megtalálható a főpap fent ismertetett címere. Ezek a következők; Basilius Magnus Cobtra Eumonium című munkája; Cicero Orationesa az 1465 körüli időszakból; S. Hyeronimus Epistolaeja 1470 körülről, Plautus Comoediaeja 1465 utánról; Plinius Epistolaeja; Tribrachus Eclogaeja; Regiomontanus kifejezetten Vitéz számára készített Theorica nova című munkája; három Livius kötet, az Ab urbe condita, De sec bello Punico, De bello Macedonico; s végül Marcus Manilius Astronomiconja.²⁹

Sejthetnénk valamilyen címeres emléket esztergomi építkezéseiből kifolyólag, ám ezzel kapcsolatban nem találtam olyan forrást, mely említene címerkövet vagy egyéb más kőfaragványt. Ismeri viszont a szakirodalom Vitéz János sírkövét. Az esztergomi székesegyház 1763-as átépítésekor találták meg a sírkő két töredékét, a födelet és az egyik oldallapot. Mindkét töredéken megtalálható a főpap címere; a födélen az érsek életnagyságú fekvő szobrának lábánál látható, a pajzs felett egyenlő szárú kereszttel, az oldallapon központi helyen, a pajzs mögött érseki kereszttel.³⁰

Vitéz 1465-ből és 1466-ból származó pecsétjein (Kat. 1.21) szintén megjelenik a címer, a pajzs mögött ezúttal is az érseki kereszttel.

II.1/d Frangepán Gergely

A Frangepán nevet először Miklós horvát bán (megh. 1432) vette fel, vélt rokonság alapján az olasz Frangepani családdal. A névvel együtt átvette azok címerét is; ezüst mezőben két

²⁸ Vitéz János életének és pályájának korai feldolgozása Fraknói Vilmos nevéhez köthető. Életrajzi adatait, származását, címerhasználatára vonatkozó adatokat magam is a szerző megállapításai alapján közlöm. (FRAKNÓI, 1879., különösen 1-8., 238-247.old.)

²⁹ A Vitéz János nevéhez köthető könyvek feldolgozását Hoffmann Edith közli, részben Fraknói megállapításaira hagyatkozva, részben felülbírálvá azt. (HOFFMANN, 1929. 20-26.)

³⁰ FRAKNÓI, 1879. 124-125.

egymás felé forduló ágaskodó aranykoronás vörös oroszlán három arany almát vagy kenyeret tart. A címerköpeny vörös és ezüstsínű, a sisakdísz arany koronából kinövő vörös nyelvű koronás sárkány.³¹ Miklós bán a rokonságot meg is erősítette V. Miklós pápával, azonban a szakirodalom³² szerint ezek hamisítványok voltak, így a római és dalmáciai családok rokonsága nem igazolható. Ettől elvonatkoztatva kimutatható, hogy ettől kezdve a család tagjai maguk is használni kezdték az oroszlános címet,

A gróf Frangepán család cetinai ágából származó, 1459-ben született Frangepán Gergelytől mindössze egy pecsétnyomóról készült pecséteket vizsgálhatunk. Ezeken a pecséteken a következő látható; doborpajzsban két egymás felé ágaskodó oroszlán, a pajzs mögött egyenlő szárú kereszt. Pecsétjén tehát egyértelműen megjelenik a család korszakban használt címere.

II.1/e Héderváry László

A Héder nemzetségből származó főpapnak két különböző pecsétje található meg a DL/DF adatbázisban. Egri püspökként használt gyűrűspecsétjén doborpajzsban három cölöp látható a pajzs felett püspöksüveggel (Kat. 4.1.1). Pontifikális pecsétjén szintén ugyanez a címer jelenik meg, a kétszintes keretépítmény alatt elhelyezkedő fülkében kap helyet doborpajzsban a három cölöp (Kat. 4.1.2).

Csoma szerint a nemzetség címere vörös pajzsban három ezüst cölöp a sisakdísz ernyő, a pajzsalakkal megrakva, a pajzstakaró vörös és ezüst. A nemzetség minden ága ezt használja.³³ Héderváry László családi címere mellett csupán gyűrűspecsétje esetében található a püspökségre utaló mitra.

II.1/f Geréb László

A Geréb családról nem sokat tudunk, Nagy Iván szerint Erdély egyik kihalt régi családja volt, akinek első tagját, Imrét 1222-ben említi forrás, ekkor beszercei bánként szerepel. A bán II. Andrástól Vízakna városában házat kap, s erről a településről nevezik a családot víziaknainak is, de gyakoribb a vingárti elnevezés.³⁴ A család címerhasználatára tudomásom szerint nem feldolgozott, ezért Geréb László címerhasználatának elhelyezése érdekében a közeli családtagok pecséthasználatát vettem górcső alá. Szerencsénkre az erdélyi püspök édesapja

³¹ UDVARDY, 1991. 409.

³² UDVARDY, 1991. 409-420.

³³ CSOMA, 2001. 1232-1237.

³⁴ NAGY, 2001. 367-369., negyedik kötet

János, valamint két testvére Mátyás és Péter is magas világi méltóságot töltöttek be, előbbi görgényi várnagyként, erdélyi alkormányzóként, dési sókamaraispánként és erdélyi főkapitányként, Mátyás horvát bánként, Péter pedig erdélyi vajdaként, országbíróként és nádorként adott ki okleveleket. A DL/DF adatbázisban mindegyikük pecséthasználatára találhatunk példát,³⁵ melyből megállapítható, hogy azonos, vagy legalábbis – a kisebb eltérések figyelembevételével – egymáshoz nagyon hasonló címereket használtak. A címer fő motívumának a korona felett növekvő oroszlán tekinthető. Szintén ezen címer látható a II. Lajos által adományozott, a magyar történelemben kivételnek számító női armálison, Kanizsai Dorottya adománylevelén. Itt ugyanis szintén megjelenik a volt férj, Geréb Péter oroszlános címere.³⁶

Családi címerként tekintek tehát a Gerébek oroszlános címerére, mely László püspök pecsétjén szintén megjelenik. A tőle származó gyűrűspecsétek (Kat. 6.2.1, Kat. 6.2.2) mindegyikén a korona felett növekvő oroszlán látható. A püspöki méltóságra a pajzs fölé helyezett mitra utal. Geréb László gyalui építkezéseinek állít emléket egy címerével ellátott kőfaragvány a XV. század végéről. Ezen a különös finomsággal kidolgozott gyalui címeren szintén megjelenik a korona és a növekvő oroszlán.³⁷

II.1/g Ernuszt Zsigmond

Az Ernst, Ernusth vagy Ernuszt család Mátyás korában emelkedett fel Ernuszt Jánosnak köszönhetően. A Sveciából (Svédország) jövő zsidó származású János Magyarországon katolikus vallásra tért át. A tehetséges szakember gyorsan haladt felfelé a ranglétrán, szolgálataiért több birtokot és várat is kapott, Thurócz megyében Szklabinát, Zólyomban Lipcsét, Zalában Csáktornyát. 1470-ben Thurócz vármegye főispánja lett, 1474-ben elnyerte Zólyom és Kőrös vármegyék főispánságát, s a szlavón bán lett. A tisztségeit 1480-ban bekövetkezett haláláig birtokolta.³⁸

³⁵ Geréb János erdélyi alkormányzó pecsétjén a pajzstalp háromszor vágott, felette koronából növekvő balra forduló ágaskodó koronás oroszlán látható (DL 107568). Geréb Péter országbíró pecsétjein két, egymástól részleteiben eltérő címerábra látható 1472-ben kiadott oklevelén a pecsétmezőből hiányzik a fent leírt pajzstalp (DL 29528), későbbi pecsétjeire azonban felkerül, tehát a címer teljesen megegyezik az apa címerével (DL 20440, DL 63410, DL 61909). Geréb Mátyás pecsétjein szintén a fent leírt oroszlános címer látható (DL 101016, DL 107065).

³⁶ Ebben az adománylevelben a Kanizsai címert Geréb Péter címerével és egy új, fekete pólyát tartalmazó pajzstalppal egészítették ki. A témával bővebben foglalkozik Csízi István Magyar arisztokrata nők címerhasználat a XVI-XVII. században című tanulmányában, Kanizsai Dorottya címerével a 400-404. oldalon (Csízi, 2012.)

³⁷ HOFFMAN, 1953. 20., különösen 22.

³⁸ NAGY, 2001.75. negyedik kötet

Nem tudunk arról, hogy Ernuszt János vagy akár fiai címeradományban részesültek volna, de a tendencia, miszerint a fiú átveszi apja címerét, mégis megfigyelhető. Ernuszt János általam vizsgált pecsétjein a következő címet használta; doborpajzsban várfal, belőle kiemelkedő toronnyal.³⁹ Pusztá fejtegetés, de talán a címerben ábrázolt várfal valamelyik Mátyás által adományozott várat vagy talán az összeset szimbolizálja, melyre a család olyannyira büszke lehetett. Talán éppen Csáktornyát, ahonnan Ernuszt Zsigmond az előnevét is kapta. Ugyanígy büszke lehetett származására a fiú is. Ismert gyűrűspecstjén a címerpajzsban szintén a várfal látható a belőle kiemelkedő toronnyal (Kat. 9.3.1).

Ez a címer jelenik meg egy tárgyi emléken, a sokat kutatott Mátyás pajzson is. A párizsi Musée de l'Armée-ban őrzött gótikus pajzs bal oldalán az alábbi címer látható; fekete (ezüst) várfalból növvő fekete (ezüst) torony, mely fehér mezőbe nyúlik, a toronytól jobbra-balra egy-egy arany csillag. A címet már Varjú Elemér is azonosnak tekintette Ernuszt Zsigmond címerével.⁴⁰ Ez a címer jelenik meg a püspök egykori építkezéseinek helyszínein is, Zágrábban egy 1488-ból származó kőfaragványon és Pécsen talált címerkövén 1498-ból. Mindkét címer reneszánsz lófajpajzsban szerepel, felettük püspöksüveg és infula.⁴¹

II.1/h Perényi Ferenc

A Perényiek nádori vagy idősebb ágának tagja.⁴² A családnak hercegi birodalmi címet szerző Perényi Imre és a már korábban, a címere kapcsán említett Kanizsay Dorottya gyermeke, akinek szülei már 8 éves korában, 1508-ban erdélyi, majd váradi püspöki címet szereztek. 1514-ben még választott püspökként szerepel, de 1515-ben már X. Leó pápa is megerősítette tisztségében. Fiatalkorúsága idején a tényleges egyházfői feladatköröket Homorogi Miklós látja el helyette.⁴³

A fiatal váradi püspök a kortársak elbeszélései tükrében érzékeny és művelt fiatalemberként maradt meg az utókor számára, akinek tragikus sorsát okozta a mohácsi vész. Kapcsolatai Európa szerte és költőien megfogalmazott levelei a humanizmus hívének mutatják, s ezt látszik alátámasztani püspöki székhelyén összegyűjtött könyvtára, melyben kortársak feljegyzései szerint megtalálhatók voltak Diodorus Siculus, Seneca, Synesius, Erasmus és Vergilius munkái is. Ezekből a humanista könyvekből azonban mára egy sem

³⁹ DL 88549, DL 21403, DL 104151, DL 104202

⁴⁰ HOFFMANN, 1928. 68-70.

⁴¹ HOFFMANN, 1953. 18.

⁴² A nádori elnevezés a család legnagyobb világi méltóságot viselő tagjától, Perényi Imre nádortól eredeztethető, az idősebb pedig Perényi idősebb Jánostól, aki tárnokmester volt 1438 és 1458 között. Hívják még a családot terebesinek is, mely Terebes városra utal. (TRINGLI, 1992. 180.)

⁴³ BUNYITAY, 2001.

maradt fenn, ami bizonyíthatóan a püspökhöz köthető volna.⁴⁴ Van mégis egy kötet, mely a mi szempontunkból értékes forrás, ebben ugyanis megtalálható Perényi Ferenc címere is. Ezt a bizonyos gazdagon díszített misekönyvet 1498-ban nyomtatták Budán, s érdekessége, hogy egyfajta átmenetet képezve a kódexek és a nyomtatott könyvek között, betűit pergamenre nyomták. Bunyitay szerint gyönyörű díszkiadás, gazdagon aranyozva, szépen festett kezdőbetűkkel, címlapjának alján pedig megtalálható a Perényi család ismert címere. Szerinte ez a címer a következő; négyelt pajzs 1. és 4. mezejében sasszárny, 2. és 3. mezejében ágaskodó oroszlán.⁴⁵ Ez a leírás teljesen megfeleltethető Perényi Imre nádor oly sok példányban fennmaradt pecsétjével.⁴⁶ Ugyanez a címer feltűnik Perényi Ferenc váradi püspök pecsétjein is (Kat. 11.4.2) a főpapi tisztségét jelképező mitrával kiegészítve.

Némileg más címerképet mutat azonban Perényi Ferenc páztorbotja. A 1526-ban készült páztorboton vastag sodronykeretben az alábbi címer látható; négyelt doborpajzs első mezejében balra lépő koronás oroszlán, második mezejében sasszárnyas emberfej, harmadik mezejében szárnyas (?) korona, negyedik mezejében három jobbra forduló farkasfog. A pajzsot felülről szárnyas angyal tartja, körülötte farkába harapó sárkány látható, felette püspöksüveg infulával. Bunyitay Vincze megállapítása szerint a Báthoriak és Szatmári György címerében is megjelenő sárkány arra utal, hogy a Perényiek egykor tagjai voltak a Sárkány-rendnek.⁴⁷

II.1/j Debrentei Tamás

Debrentei Tamás zágrábi majd nyitrai püspök a Szalók nemzetségből származott. Borovszky Samu leírása szerint a család címere; lépő szarvas, balról szarva felett holdsarló, e fölött hatágú csillag.⁴⁸

A művelt és tudós főpap hírében álló Debrentei Tamásnak nagyobb méretű könyvtára lehetett, melyről Kelöczi István deáknak köszönhetően tudhatunk, illetve a neki szóló missilisnek. Ebben ugyanis egy 13 könyvet felsoroló jegyzék szerepel, amely a levél keltekor – 1466-ban – a főpap könyvtárába tartozott. Mára a felsorolt példányokból egyetlen darabot vizsgálhatunk, egy Nagy Sándor életrajzát tartalmazó kötetet, mely azonban a mi vizsgálódásunk szempontjából kevésbé tekinthető értékesnek, ebben ugyanis nem szerepel a főpap címere, csupán egy kolofon ad tájékoztatást a könyv tulajdonosáról. Van azonban

⁴⁴ HOFFMANN, 1929. 85.

⁴⁵ BUNYITAY, 2001. I. 368.

⁴⁶ néhány példa a teljesség igénye nélkül; DL 393, DL 21832, DL 21946, DL 21958

⁴⁷ BUNYITAY, 2001.III. 72-73.

⁴⁸ BOROVSZKY, 2001.234.

mégis egy kódex, mely ha nem is volt Debrentei tulajdonában, mégis hordozza annak címerét. A nyitrai püspök rendelkezésére készült könyv ajándék volt II. Pius pápának, melyet a főpap személyesen nyújthatott át Sienában a pápának.⁴⁹ Értékes forrás, hogy a díszes címlapon az ajándékozó személye kétszer is meg van festve, egyszer imára kulcsolt kézzel a lap jobb oldalán, másodszor pedig az alsó lapszélen, ahol a három címer közül az egyik az ajándékozót reprezentálja.⁵⁰ A címer a következő; vörös mezőben zöld pajzstalpon lépő szarvas, az agancsok felett jobb oldalon arany hatágú csillag. A pajzs felett püspöksüveg.

Hasonló címet láthatunk Debrentei Tamás zágrábi püspökként kiadott oklevelének pecsétjén is. Bár a pecsét kopott felülete nem teszi lehetővé a részletek alapos vizsgálatát, az azonban mégis tisztán kivehető, hogy a doborpajzsban jobbra néző négylábú állatot ábrázoltak, a pajzs felett mitrával. A két forrásnak tehát mindegyikén együtt szerepel a családi címer az egyházi méltóságra utaló püspöksüveggel.

II.1/k Erdődi Simon

Az 1518 és 1543 között zágrábi püspöki tisztséget betöltő főpap az erdődi Bakócz családból eredő Erdődi család tagja. Két ránk maradt pecsétjének mindegyikén megjelenik a családi címer, melyre a későbbiekben, Bakócz Tamás tárgyalásánál részletesebben is kitérek. Gyűrűspecsétjén (Kat. 13.2.1) doborpajzsban három küllős félkerék felett növekvő, jobbra forduló szarvas látható, a pajzs felett püspöksüveg infulával. Pontifikális pecsétjén (Kat. 13.2.2) az építmény alsó szintjén ugyanezen címer látható.

II.1/l Szatmári György

A bámulatos politikai pályát befutott főpap egyszerű, német családból származott, nevük valószínűleg a mai Szatmárnémetire, Szatmár civitasra utal. Az alsóborsai nemesi előnevet valószínűleg Mátyás király korában kapta a család, bár armálisuk nem maradt fenn. A címerbővítésre egy 1492-ből származó címerkő utal; a harántpólya oroszlánnaal egészül ki. Ezt a címet Szatmári Ferenc kaphatta. Ha valóban így volt, a címeradomány valamikor az

⁴⁹ HOFFMANN, 1929. 45-46.

⁵⁰ A másik kettő a Piccolomini család címere, amelyből II. Pius pápa származott. Az egyik címer jelenti tehát magát a pápát, a másik pedig a pápa unokaöccsét, Francesco de Todeschini Piccolomini páduai bíborosét. Debrentei Tamás valószínűleg jó viszonyban lehetett a bíborossal, hiszen az ő pártfogásában került sor nyitrai püspöki kinevezésére. (HOFFMANN, 1929. 46.)

1470-es évekre datálható, ugyanis Ferenc 1480-ban meghalt.⁵¹ Így tehát a család címerének a következő tekinthető; balharánt vágott és jobbharánt pólyával szelt pajzs, az 1. és 4. mezőben liliom, a 2. és 3. mezőben ötszirmú virág (rózsa?).⁵²

Szatmári György címerének legkorábbi tárgyi emléke a már említett 1492-es vörös márványkőből készült címerkő a kassai Szent Mihály-kápolnából, melyet a szakirodalom a magyar reneszánsz leggazdagabb címerkőveként tart számon.⁵³ Számos címeres emléket említhetünk Pécsről is, a pécsi szentségház talapzati részének középpontjában is látható címere, itt viszont, csakúgy, mint a Bátoriak esetében megjelenik egy új elem, a pajzs köré kerül a Sárkány-rend jelvénye. Arra vonatkozólag, hogy Satmári György mikor lett a rend tagja nincsenek emlékeink. Ezen címer jellegzetessége, hogy hiányzik a balharántosztás. A címer felett mitra látható. A Bakócz-kápolnában az utód Satmári György címere is helyet kapott a kápolna egyik csegelyén. A címer ebben az esetben is mutat némi eltérést és heraldikai helytelenséget. Feltehetően csak a művészi szabadságnak betudhatóan, de a rózsák és liliomok felcserélődtek, valamint a pólya és a vágás sem ér a felső sarokban. A pajzs körül sárkány, felette infula látható. Az érseki palota lépcsőjének balusztrád-törpepillérein szintén megtalálható a címer, bár töredékes állapota miatt nem megállapítható, hogy volt-e felette mitra. Szintén hasonló a helyzet az érseki palota kandallófrízének esetében is. A mitra megléte itt is bizonytalan. Egy 1595-ből származó Houfnagel-metszeten az esztergomi látkép felett jobbra szintén a fent leírt Satmári címer látható.⁵⁴

Címerével ellátott egyetlen könyve a Párizsban őrzött Esztergomi Breviarium. Hoffmann Edith⁵⁵ szerint az a kötet nem volt könyvtári darab, inkább reprezentációs része püspöki vagy prímási felszerelésének. A címlap nagy miniatúráján imádkozó Dávid király látható, bal oldalon a tulajdonos védőszentje, Szent György a sárkánnyal, s a lap alsó részén kapott helyet a főpap címere. Színeit is erről az ábrázolásról ismerjük. Az 1. és 4. mezőben vörös alapon ezüst liliomok, a 2. és 3. mezőben aranykelyhű kék rózsák láthatók. A pólya fekete, az oroszlán arany színű.

⁵¹ A püspök életére vonatkozó átfogó, a korábbi szakirodalmat is felhasználó összefoglalást közöl Farbaký Péter. Magam is erre a tanulmányra hagyatkoztam. (FARBAKY., 2002.; különösen 13-20.o). Szintén átfogó feldolgozást közöl a szerző a főpap címerhasználatával kapcsolatban (79-82.o.)

⁵² Véleményem és tapasztalatom szerint az ötszirmú virágábrázolás rózsának tekinthető. Ottfried Neubecker német heraldikus szerint a heraldikai rózsá alapmotívuma a csipkerózsára (vadrózsá, Rosa Canina) vezethető vissza. A vadrózsá virágának szirmai páratlanul helyezkednek el, 5-7 szív alakú szirm található egy virágon. (NEUBECKER, 1977. 133.).

⁵³ MIKÓ, 1988. 97.

⁵⁴ FARBAKY, 2002. 79-80.

⁵⁵ HOFFMANN, 1929. 84.

Szintén Hoffmann Edith tesz említést a főpap által az esztergomi székesegyház számára adományozott drága szőnyegekről, melyeket a Szatmári címerrel díszítettek. Sajnos ezekről a tárgyakról vagy a címer részletesebb leírásáról nincs tudomásom más forrásból.⁵⁶

Szatmári György pecsétjei nagy részét már feldolgozta a szakirodalom, ehhez kapcsolódóan három okmány sorolható fel 1511-ből,⁵⁷ 1517-ből⁵⁸ és 1523-ból.⁵⁹ Ezeken kívül további két pecsétjét találtam meg a DL/DF adatbázisnak köszönhetően (Kat. 1.6.1, Kat. 1.6.3). Ezen öt pecsét véleményem szerint három különböző pecsétnyomótól származhat, bár eltérésük minimális, csupán méretbeli és alaki különbségek fedezhetők fel. Mindegyik pecsét címere azonos; a Szatmári címer, felette püspöksüveg infulával.

II/2. Frissen szerzett címeradományok

II/2.a Bakócz Tamás

A jobbágysorból a pápai trón felé törő Bakócz Tamás nevéhez két címeradomány is köthető korszakunkban. Bakócz Tamás a Szatmár megyei Erdődön, a Drágfiak birtokán élő jobbágy volt. Elsőszülött fiúgyermeke, Bálint papi pályára lépett, udvari káplán lett, majd elnyerte a titeli prépostságot is. Ehhez kapcsolódóan Mátyástól 1459. szeptember 3-án címereslevelet nyert a maga és testvérei számára. Az armális szerint a címer a következő: szétterjesztett szárnyú angyal ötszögletű pajzsot tart, melynek kék mezejében vörös félkerékből növekvő szarvas emelkedik ki, homlokán arany kereszttel. A pajzsot szalag futja körül, rajta felirattal; Valentinus p(re)p(ositus) Tituliensis. Az angyalt és a címerpajzsot arany napból leömlő arany sugarak övezik.⁶⁰

A másik címeradomány már konkrétan Bakócz Tamásnak szól. 1486 őszén elnyerte a győri püspöki címet, ami befolyásos állással járt Mátyás udvarában. Ezt többek között arra is felhasználta, hogy új nemesi oklevelet eszközöljön ki a királytól. Törekvéseit hamar siker koronázta, hiszen még ugyanebben az évben megkapta az armálist az új címerrel maga és családtagjai számára. Az oklevélbe bekerült Tamás két testvére Bálint és Miklós, az utóbbinak fiai Péter és Pál, valamint az ekkorra már elhunyt harmadik testvérének, Jánosnak fiai Tóbiás és János. Maga a címer a korábbihoz képest kissé módosult, eltűnt a pajzsot tartó angyal és helyette sisakdísz került a pajzsra. A színek heraldikai szempontból kissé

⁵⁶ HOFFMANN, 1929. 84.

⁵⁷ DL 22154, a pecséttel részletesen is foglalkozik; CSÁNKI, 1887.

⁵⁸ DL 82741

⁵⁹ DL 24876, a pecsét másolata; MTA Művészettörténeti Kutatóintézet MDK-B-10-DL.24876 (1). Ltsz.: 479.

⁶⁰ FRAKNÓI, 1889. 105.

előkelőbbé váltak; a szarvas sötét barnás színe világosabb, aranyba hajlóbb lett, a félkerék vörös színét szintén az arany váltja fel.

A fentebb leírt címer Bakócz Tamást szimbolizálva számtalan tárgyi emléken és pecséten megjelenik. Tán a legegzaktabb példa a bíboros síremléke az esztergomi Bazilikában található Bakócz-kápolnában. A kápolnát 1506 és 1511 között emeltette, eredetileg Gyümölcsoltó Boldogasszony tiszteletére, s hagyományosan úgy tartják, hogy az alapkövét maga az érsek tette le személyesen.⁶¹ Az itáliai mesterekkel emeltetett kápolnában három címerábrázolás is helyet kapott. Szatmári György és II. Ulászló címere mellett harmadikként, az oltár felett a jobboldali pilaszter fejen jelenik meg Bakócz címere, valamint további két Bakócz címer látható az oltártól balra és a kórustól balra elhelyezkedő csegeyen, csakúgy, mint a Visegrádról előkerült címeres-töredéken.⁶²

Tudjuk, hogy a bíborosnak hatalmas könyvtára volt, azonban mára mindössze két példány maradt fenn,⁶³ ami bizonyíthatóan az ő tulajdonában volt.⁶⁴ Az első kötet Petrus Ranzanus luceriai (szicíliai) püspöknek Magyarország történetét leíró munkája, melyet eredetileg Mátyás királynak szánt. Az ajánlást tartalmazó címlapon még máig látszódnak a királyi pár címerei. Mátyás halálának közbejötté miatt a püspök a kódexet megtartotta. Az ő halálát követően János palermói érsek volt az, aki végül Bakócznak ajándékozta a kötetet, s ő volt az is, aki a korábbi királyi címereket átfestette Ulászló és Bakócz címerére.⁶⁵ A második egy görög nyelvű kódex, mely a mi szempontunkból kevésbé értékes, hiszen nem tartalmazza a bíboros címerét, csupán egy névbeírást.⁶⁶

Bakócz Tamástól összesen öt különböző pecsétet ismerünk, ezek közül az egyik egri püspökként használt gyűrűspecstje (Kat. 4.3.1), a másik négy esztergomi érseki és bíbornoki pecstje. Ezek közül kettő gyűrűspecst (Kat. 1.5.1, Kat. 1.5.2), kettő pedig pontifikális pecst (Kat. 1.5.2, Kat. 1.5.4). A gyűrűspecstek mindegyikén a Bakócz címer látható, különbség a másodlagos elemek tekintetében van, egri püspöki pecstjén értelem szerűen a püspöki mitra, esztergomi érsekként használt kisebb gyűrűspecstje esetében kereszt, nagyobbik gyűrűspecstjénél pedig a bíbornoki kalap kerül a pajzs felé. Két pontifikális pecstje tipikus

⁶¹ BUZÁS, 2001. 159.

⁶² TÖRÖK-OSGYÁNYI, 1981. 107.

⁶³ CSAPODI, 1987. 43.

⁶⁴ A régebbi szakirodalom szerint Bakóczhoz négy könyv köthető, az első Cicero De oratore című munkája, melyben megjelenik a főpap címere is, a második Ranzanus leírása, a harmadik egy Missale, melyet mástól vett át, majd ő maga fejeztetett be, a negyedik pedig gazdagon díszített misekönyve (HOFFMANN, 1929. 81-83.)

⁶⁵ HOFFMANN, 1929. 82

⁶⁶ A görög nyelvű kódexekbe sohasem kerültek címerek. (CSAPODI, 1987. 43).

hazai példája a reneszánsz elemek megjelenésének.⁶⁷ 1509-ből származó nagypecsétjén a késő gótikus és a reneszánsz elemek együttes jelenléte figyelhető meg, az 1515-ben kiadott oklevelén függő pecsét pedig már kifejezetten reneszánsz pecsét.⁶⁸

II/2.b Nagylucsei Orbán

Nagylucsei Orbán győri, majd egri püspök 1478. május 22-én kapott nemesi oklevelet Mátyás királytól maga és testvérei, Balázs, János és Benedek számára.⁶⁹ Ezt követte 1480. február 2-án kapott armálisa,⁷⁰ melyen az alábbi címer látható; harántvágott pajzs felső vörös mezejében balra lépő, mancsában arany gömböt tartó természetes színű oroszlán, alsó kék mezejében hatágú arany csillag. A pajzson sisakdísz, felette hatágú arany csillag. A pajzstakarók színe vörös, kék és arany.

Bár édesapja még jobbágyszármazású volt, a főpap már maga erejéből igen magas műveltségről tett tanúbizonyságot. Tudjuk, hogy meglehetősen szép számú könyvtárral rendelkezett, ebből az állományból ma négy könyvet és egy kódexet kötötünk az ő nevéhez. Ficinus Platón-kommentárját, egy Plinius kötetet, egy 1480-ban nyomtatott, díszesen kifestett bibliát, egy Psalteriumot és egy windsori óraskönyvet. Ezek mindegyikében megtalálható a püspök fent leírt címere.⁷¹ A Magyar Nemzeti Múzeum kőtarában őrzött Nagylucsei címerkő szintén ezt a címet mutatja.⁷²

A DL/DF adatbázisban szép számmal találhatók értékelhető pecsétek a főpaptól, összesen öt különböző pecsétnyomóját sikerült megkülönböztetnem. Ezek közül három gyűrűsepcsét (Kat. 4.2.1, Kat. 4.2.2, Kat. 4.2.3), egy középsécsét (Kat. 4.2.4), egy pedig pontifikális pecsét (Kat. 4.2.5).

A pecsétek mindegyikén a fent leírt címerábra látható, különbségüket a másodlagos elemek, a püspöksüveg, kereszt vagy infula megléte adja.

⁶⁷ A reneszánsz stíluselemek a pecsét lényegi szempontjából alárendeltebb részletekben nyilvánul meg, mint például a körirat betűtípusának változásában, a keretarchitektúra elemeiben. Számunkra lényegesebb információ, hogy a keretépítmények alsó szintjeiben a főpap térdelő alakját felváltja annak címere, tehát a címer jóval hangsúlyosabban jelenik meg, mint korábban, mikor kis méretben kapott helyett a főpap alakja körül. (BODOR, 1985. 33.)

⁶⁸ BODOR, 1985. 34.

⁶⁹ DL 18053

⁷⁰ DL 10509, NYULÁSZINÉ, 1987 .

⁷¹ CSAPODI, 1987. 41.

⁷² A címerkővel részletesen foglalkozik; LÖVEI, 1991. 60-63.

II/2.c Podmanicki János címeradománya

II. Ulászló formulagyűjteményében olvashatunk egy armálisról, mely Podmanicki János királyi főkamarászmester⁷³ valamint ennek két testvérét (Mihályt és Istvánt) és fiát (Lászlót) az ország főnemesi, bárói sorába emeli. Új címerül a Jagelló-ház fehér sasát kapták; arany mezőben kiterjesztett szárnyú, nyitott csőrű fehér sas, mellén arany sáv. A pajzsot sisak fedi, természetes színű csukott szárnyat ábrázoló oromdísszel, a sisaktakaró többszínű aranydíszből áll. Ezt a leírást Décsényi Gyula közli a Turul egy korai számában.⁷⁴ Szerinte a család frissen kapott címere leváltja a korábban használtat, ami a következőképpen nézhetett ki:
a pajzsban nyíl által átfűrt és hasonló nyilat markoló meztelen kar. És valóban. A DL/DF adatbázisban DL 18992 jelzetű 1484. augusztus 15-re keltezett oklevélen függő hét pecsét közül világosan elkülöníthető Podmanicki László tökéletes állapotban fennmaradt pecsétje a fent leírt címerrel.

Az 1500-as évek elején tehát a család ezen ága új címeradományt nyert. Ezt használta 1511-ben maga Podmanicki János is,⁷⁵ s a nyitrai püspök, Podmanicki István is. Az ő pecsétjén reneszánsz pajzsba helyezték a kiterjesztett szárnyú sast. A pajzs felett püspöksüveg látható infulával (Kat. 8.1.1). Hogy pontosan meddig volt ez a család címere, azt pontosan nem tudjuk meg a szakirodalomból,⁷⁶ de annyi bizonyos, hogy az új címeradomány a kiállítás pillanatától kezdve reprezentálja a családot.

II/2.d Vetési Albert

Vetési Albert nyitrai majd veszprémi püspök a Kaplony nembeli Vetési család sarja.⁷⁷ Csoma leírása szerint a család ezen ágának legrégebbi címerábrázolásai közé tartozik az az oklevél, melyet Vetési Albert maga állított ki, s melyre ráfestették az általa használt címet is.⁷⁸

Az oklevél első pillantásra címereslevélnek tűnik, ám már első sorában megmutatkozik az oklevél kiadója, aki maga a címerviselő. Ezek alapján megkérdőjelezhető a főpap besorolása, de úgy gondolom, hogy a fent leírtak alapján mégis tekinthető egyfajta

⁷³ Décsényi Gyula azt is hozzáteszi, hogy Podmanicki János Tuz Osvátot követte a zágrábi püspöki székben annak 1499-ben bekövetkezett halála után. Ehhez az információhoz ezidáig nem találtam megerősítést. A további szakirodalom szerint Tuz Osvát után 1500-ban Vémesi Zsigmond, majd 1501-től 1510-ig Szegedi Lukács volt a püspök. Ha tehát elfogadjuk Décsényi állítását, Podmanicki János csak egy igen rövid időre tölthette be ezt a posztot. (DÉCSÉNYI, 1891.58.)

⁷⁴ DÉCSÉNYI, 1891.57-68.

⁷⁵ DL 46976

⁷⁶ Feöldi Doby Antal 1892-ben megjelent könyvében részletesen is foglalkozik a család leszármazásával, kiegészítve a korábbi szakirodalmat. Szintén e munkában említi a fent leírt sírkövet. (FEÖLDI DOBY ANTAL: *A magyarországi benszült és beköltözött mágnás családok ismertetése*. Bp., 1892.)

⁷⁷ NAGY, 2001.

⁷⁸ CSOMA, 2001.

kiindulási pontnak a család későbbi címerhasználata szempontjából, hiszen mint említettem tudomásom szerint ez a legrégebbi ilyen címerábrázolás, melyet aztán a nemzetség ezen részének más ágai is átvesznek majd valamilyen formában. Ezen az oklevélen az alábbi címer látható; doborpajzs kék mezejében arany színű kiterjesztett szárnyú, balra néző sas⁷⁹. A pajzs felett püspöksüveg infulával.

Ugyanezen címerképet láthatjuk Vetési Albert egy datálatlan pecsétjén (Kat. 12.1.2) is, valamint Bárczay Oszkár egy képpel is illusztrált pecsétleírásánál is.⁸⁰ Mindkét alkalommal megjelenik a pajzs felett a püspöksüveg is.

II/3. Idegen származású főpapok címerei

II/3.a Aragóniai János

Beatrix királyné öccse, az Aragóniai-ház tagja. A főpap családjának címerét használta, az aragóniai címet⁸¹. A főpap csak kevés időt töltött Esztergomban, ezért nem igazán köthető nagyobb volumenű átépítés a nevéhez, a szakirodalom azonban mégis számon tart egy kőfaragványt, ami valószínűleg Jánoshoz köthető. Az azonosítást megnehezíti, hogy a töredékes emlékek összetéveszthetők Beatrix címerével. Az 1488-1493 körül készült kőfaragványt két oldalt szirének tartják.⁸²

Aragóniai János címerének rajzát közli Alphonsus Ciacconius 1601-ben, Rómában írt munkájában.⁸³ Ezen a rajzon⁸⁴ ugyanaz a címer szerepel, mint a főpap pecsétjén, mely 1479-ből származik (Kat. 1.3.1); az Aragóniai-címer felett bíbornoki kalap bojtokkal.

II/3.b Estei Hippolit

A magyar történelem legfiatalabb érsekének címere a következő: négyelt mezejű doborpajzs 1. és 3. fogazattal keretezett mezejében három lebegő lilium (2-1), a 2. és 4. mezőben jobbra

⁷⁹ A szakirodalom nem feltétlenül sáskának írja le a kiterjesztett szárnyú madáralakot. Bárczay Oszkár A heraldika kézikönyvében például a héja leírására kifejezetten Vetési Albert címerét hozza fel példának (BÁRCZAY, 2001.)

⁸⁰ BÁRCZAY, 2001. 148.

⁸¹ Négyelt doborpajzs 1. és 4. mezejében három cölöp, a 2. és 3. mező kétszer hasított. Első harmadában négy pólya, második harmadában négy lilium, harmadik harmadában egyenlő szárú kereszt.

⁸² MIKÓ, 1988. 133.

⁸³ *Vitae, et res gestae pontificum romanorum et S.R.E. Cardinalium ab initio nascentis ecclesiae usque ad Clementem IX. P.O.M. Alphonsi Ciaconii Ordinis Praedicatorum & aliorum opera descriptae* (Róma, 1601)

⁸⁴ Alphonsus Ciacconius címerrajzát Berzeviczy Albert közlése alapján vizsgálhattam, bár megjegyzendő, hogy ő ezt hibásan közli munkájában, ugyanis Veronai Gábor - szintén Alphonsus Ciacconiustól származó - címerének rajzát nevezi meg Aragóniai János címereként. (BERZEVICZY, 1908, 30.)

néző kiterjesztett szárnyú sas. A pajzs mögött kereszt, felette bíbornoki kalap, melyről két oldalt bojtok csüngnek alá. Ez a címer jelenik meg a főpap gyűrűspecstjén is (Kat. 1.4.1)

A főpap címere nem csak pecstjén maradt fenn, három másik forrás is bizonyítja a címer használatát. Talán a legnevezetesebb címerábrázolása az egri várban található, a déli kapu tornyán lévő festett címer, mely rossz állapota ellenére is hasznos információval szolgál, főleg a címer színeit illetően. Ezen jól kivehető, hogy a pajzsmező kék, a sas ezüst, a liliomok pedig arany színűek. Ezen az ábrázoláson nem látható fogazat és a mezőket is felcserélték a pecsét mezőjéhez képest. Itt az 1. és 3. mezőben a sas, míg a 2. és 4. mezőben a liliomok láthatók.

A másik forrás, a már említett Alphonsus Ciacconius domonkos szerzetesnek köszönhetően maradt fenn. A pápák és bíborosok életét feldolgozó munkájában három magyar vonatkozású főpapi címer is szerepel; Aragóniai János esztergomi érseké, Veronai Gábor erdélyi püspöké és Estei Hippolité.⁸⁵ A műben szereplő címer rajza teljesen megegyezik az érsek pecstjén ábrázolt címerével. A pajzs felett bíbornoki kalap, melyről 6-6 bojt csüng alá. Alphonsus Ciacconius címerrajzain a színeket azok kezdőbetűivel jelölte, így tudjuk, hogy az általa leírt címer színei is megegyeznek a más forrásból már ismertetekkel. Estei Hippolit Aragóniai Eleonóra és I. Ercole de l'Este ferrarai herceg gyermeke, tehát a magyar királyné unokaöccse. A címerben feltűnő liliomok, valamint a sas apai és anyai címerei összevonásának köszönhetőek.

Harmadikként említhető Estei Hippolit dísznyerge a Modenai Múzeumban. A nyergen szintén megjelenik a fentebb leírt címer.⁸⁶

II/3.c Veronai Gábor

Veronai Gábor erdélyi (1472-1475), majd egri (1475-1486) püspök és bíboros (1477) 1420 körül született Veronában. A ferences rend provinciálisa hazánkba érkezve Mátyás diplomatájaként működött.

Címerére vonatkozóan egyetlen forrásra hagyatkozhatunk, a fentebb már kétszer is említett Alphonsus Ciacconius címerrajzára. Ezen a következő látható; hasított pajzs jobb mezejében jobbra forduló, ágaskodó, kiöltött nyelvű oroszlán, vágott bal mezejében fent hérom (1-2) kagyló, lent a jobb oldali mező ágaskodó oroszlánja.⁸⁷

⁸⁵ BERZEVICZY, 1908. 544.

⁸⁶ BERZEVICZY, 1908. 671.

⁸⁷ TEMESVÁRY, 1922. 410.

A DL/DF adatbázisban található egyetlen pecsétjének ábrája erősen elmosódott (Kat. 6.1.1), viszont Temesváry János leírásának köszönhetően rekonstruálhatónak tűnik még egy pecsétje. A leírás szerint a pecsétmező főalakja Szent János apostol, melléalakja jobbról Szent György, balról Szent Ferenc. Fölöttük két angyal között hamvaiból feltámadt Krisztus képe, alattuk Veronai Gábor főpásztori címere.⁸⁸ A leírás alapján valószínűleg pontifikális pecsétről lehet szó, a főpásztori címer pedig a mitra vagy bíbornoki kalap meglétére utalhat.

II/3.d Filipec János

A váradi (1476-1490), majd olmützi (1482-től) püspökségig eljutó, egyszerű polgári családból származó morva jegyző nagy ívű karriert futott be Mátyás alatt. Mikor 1469-ben a magyar király meghódította országát, a notarius nagy szerephez jutott. Már egészen a korai időszaktól aktív résztvevője volt Mátyás külpolitikájának. Aktív pártolója a magyar művészetnek és könyvnyomtatásnak.⁸⁹

Maga is szívesen gyűjtött könyveket, királyi pompájú szerkönyvekről szól az szakirodalom. Ezekből mára csupán egy példány látható, egy Pontificale melyet Filipec egy Nagy Lajos-kori példányról másoltott a maga, vagy a váradi székesegyház számára.⁹⁰ A másik, valaha biztosan az ő tulajdonát képező kötet egy Avicenna orvosi kötetet, mely két ősnymtatványból összekötött darab.⁹¹ Mindkét kötetben megtalálható a püspök címere; kék mezőben három egymást keresztező aranyhegyű, aranytollú ezüst nyílvevő. A pajzs felett püspöksüveg. Ugyanezen címer figyelhető meg 1488-ból származó pecsétjén is (Kat. 11.3.1). A pajzsot itt püspöksüveg és infula egészíti ki. Ismerjük továbbá Filipec síremlékét is Magyarhradison az általa emeltetett ferences kolostorban. Ezen azonban, a korszakban szokatlan módon nem kapott helyet a főpap címere. Pusztán a sír körirata utal az elhunyt személyére.

II/3.e Beriszló Péter

A veszprémi püspök⁹² (1512-1520) 1475-ben született az akkor Velencéhez tartozó Trauban egy délszláv eredetű patrícius családba. Magyarországra valószínűleg a rokon grabarjai

⁸⁸ TEMESVÁRY, 1922. 410.

⁸⁹ BUNYITAY, 2001. I. 308-322.

⁹⁰ CSAPODI, 1967. 243-244.

⁹¹ CSAPODI, 1967. 250.

⁹² Életrajzának rövid összefoglalását közli; KUBINYI, 1962.

Beriszló család hívására érkezett és szintén az ő támogatásuknak köszönhetően került a nagy humanista, Váradi Péter kalocsai érsek udvarába. Az érsek pártfogásába vette a fiatal Beriszlót, római követséget bízott rá, s ez időben kapta első egyházi javadalma is.⁹³

A veszprémi püspöknek két gyűrűspecsjét (Kat. 12.2.1, Kat. 12.2.2) találtam meg a DL/DF adatbázisban. Ezek mindegyikén a következő címerábra látható; hasított doborpajzs első mezejében három harántpólya, második mezejében két egymást keresztező kard, a pengék között fent lebegő rózsával. A pajzs felett püspöksüveg.⁹⁴

A veszprémi Szent Mihály Székesegyházban található a püspök sírköve, melynek kőlapjára egyetlen hatalmas címert faragtak. A reneszánsz stílusú címer főbb motívumaiban megegyezik a pecsétjén is láthatóval. Kisebb eltérés a hatszögletű, lófejpazsra hasonlító pajzs és a jobb mezőben látható három harántpólya. A bal mező változatlan. A pajzs felett szintén megjelenik a püspöksüveg infulával.

II/4. Egyéni címerhasználat

II/4.a Szalkai László

A Szatmár megyei Zalkán, egyszerű jobbágy család gyermekeként született főpap bámulatos karrier elébe nézett. Felemelkedése a történetírás számára kedvelt téma, humanista műveltsége szintén közismert. Címerhasználatának előzményeire vonatkozóan nincsenek adatok, címereslevelét nem ismerjük.⁹⁵

Szalkai Lászlónak két gyűrűspecsjéje található meg a DL/DF adatbázisban (Kat. 1.7.1, Kat.1.7.2). Mindkét pecséten ugyanaz a címerábra látható; a vágott pajzs alsó mezejében liliom, felső mezejében kiterjesztett szárnyú jobbra néző növekvő madár. Az első gyűrűspecst esetében a pajzs felett csak felirat, a másodiknál már püspöksüveg és infula látható.

II/4.b Csezmicei János

Az irodalomban csak Janus Pannoniusnak nevezett pécsi püspök (1460-1472) címerhasználatának vizsgálata több szempontból is nehézségekbe ütközik. 2003-ban már Csapodi Csaba is foglalkozott a kérdéssel a Magyar Könyvszemlében megjelent rövid

⁹³ KUBINYI, 1962. 125.

⁹⁴ Véleményem szerint a pecsétek ábráján tisztán kivehető a kard, a korábbi szakirodalom azonban nyílveszőket említ kardok helyett; Csánki Dezső a pajzs bal mezejében két keresztbe tett nyílveszőt vél felfedezni egy 1511-es székesfehérvári prépostként kiadott pecséten (CSÁNKI,1887.50.)

⁹⁵ MAMÜL, X. 444-445.

tanulmányában,⁹⁶ s ebben arra jutott, hogy János püspököknek nem volt saját címere. Csapodi véleménye szerint a nemesítésre egyszerűen nem volt szükség, hiszen rögtön tanulmányainak befejezése után elnyerte papi tisztségét.

A püspök családneve mára már bizonyíthatóan nem a Csezmicei volt, hanem valószínűleg anyai ági nagybátyjától, Vitéz Jánostól kölcsönözte a Vitéz nevet, s kölcsönhöz folyamodott címerhasználatában is. Az általam ismert egyetlen püspöki pecsétjén (Kat. 9.2.1) azonos címer látható Vitéz János címerével; vágott doborpajzs felső mezejében jobbra lépő oroszlán, alsó mezejében liliom, mellette jobbról és balról ötágú csillag. A pajzs felett püspöksüveg infulával. Humanista főpapi könyvtárának mára 8 kötete ismert, de ebből egyetlen példány sem tartalmazza címerét.⁹⁷

II/4.c Csulai Móré Fülöp

Az Oláh eredetű Móré családból származó Fülöp 1522-ben nyerte el a pécsi püspöki címet⁹⁸. A saját erejéből híressé vált humanista főpap még egyházi kinevezését megelőzően is a királyi udvar egyik legfoglalkoztatottabb szakembere volt.⁹⁹

Sajnos címerhasználatára vonatkozóan nem sokat tudunk, egyetlen pecsétjén kívül más forrást nem találtam a címerére vonatkozóan. Ez a pecsét 1524-ből származik, a pecsétmezőben reneszánsz pajzsban jobbra néző ágaskodó oroszlán, a pajzs felett püspöksüveg infulával.

II/4.d Várdai Pál

Várdai Pálról sokáig úgy tartotta a szakirodalom, hogy a kisvárdai Várdai család tagjai. A közelmúltban Laczlavik Györgynek sikerült bebizonyítania¹⁰⁰, hogy egy jelentéktelennek tűnő Somogy megyei Várdai család sarja anyai ágon. Apja Babai Bereck, aki a Várda faluból származó Várdai Péter leányát vette feleségül, s a korszakban szokatlan módon, gyermekeik az anya, vagy nagyobb valószínűséggel az anyai nagypapa nevét viselték. Várdai Pál Szalkai Lászlóéhoz hasonló karriert futott be, saját erejéből tett szert humanista műveltségre és

⁹⁶ CSAPODI 2003.

⁹⁷ CSAPODI, 2003, 203-205.

⁹⁸ VII. Kelemen pápa 1524 októberében erősíti meg (FEDELES, 2007. 66.)

⁹⁹ Csulai Móré Fülöp pályájával és származásával részletesen foglalkozik Fedeles Tamás 2007-ben, a Turulban megjelent tanulmányában. (FEDELES, 2007. 35-84.)

¹⁰⁰ Laczlavik Györgynek doktori disszertációjában sikerült igazolnia Várdai Pál származását. A Turulban megjelent összefoglaló munkájában maga is hivatkozik a kérdés megoldásához hozzásegítő tanulmányokra, Solymosi László *Nagybajom és pusztáinak története* című munkájára (megjelent: Kaposvár, 1979. 26.old.) és Aradi Csilla meglátásaira [Adalékok a Várdai család XIII-XVI. századi történetéhez. Somogy megye múltjából (1997) (*Levéltári Évkönyv* 28.) 3-10.]

penzügyi szakértelemre. Az 1483-ban született későbbi főpap 1512-ben már királyi alkincstartó, 1514-ben pedig tagja a Werbőczy hármaskönyv kivizsgálására küldött bizottságnak, 1521-től veszprémi, 1523-tól egri püspök.¹⁰¹

A DL/DF adatbázisban számtalan pecsétjén megtaláljuk, melyek valószínűleg két különböző gyűrűspecst lenyomatai. Az első, kisebbik pecsétjén doborpajzsban jobbra forduló ágaskodó kétfarkú oroszlán látható, bal mellső mancsában három szál virágot, jobbájában háromágú koronát tartva. A pajzs feletti betűk utalnak tulajdonosuk nevére: PW (Kat. 12.4.1). Második, egy kicsivel nagyobb méretű gyűrűspecstjének címere szinte teljesen megegyezik az előzővel. A különbség elenyésző, a doborpajzs helyett itt tárcsapajzsban áll az oroszlán (Kat. 12.4.2).

II/4.e Ifj. Vitéz János

Szerémi (1481-1489), majd veszprémi püspök (1489-1499), Zrednai Vitéz János esztergomi érsek unokaöccse. A püspök címere a várttól eltérően mégsem azonos Zrednaiéval. 1493-ból származó pecsétjén (Kat. 12.2.1) az alábbi címer látható; négyelt pajzs 1. és 4. mezejében pólya, felette egyenlő szárú kereszt, 2. és 3. mezejében jobbra néző ágaskodó állatalak. A pajzs felett püspöksüveg. A 2. és 3. mezőben lévő növekvő állat a papírfelzetes pecsét mosottsága miatt nehezen kivehető, véleményem szerint oroszlán, a DL/DF adatbázis szerint ló, Végh Gyula szerint pedig farkas vagy sárkány. Meglátásait a püspök bécsi érseki ambícióival magyarázza.¹⁰² Sajnos más forrás nem maradt fenn, amely bizonyossággal szolgálhatna a címerábrát illetően.

II/4.f Tuz Osvát

Szentlászlói Tuz Osvát vagy a régebbi szakirodalom szerint Thuz Osvald vagy zágrábi püspök (1466-1499) a Bő nemzetség Somogy megyei Tuz ágából származott, 1438. július elején született. Püspöki székét valószínűleg rokonának, a Hunyadiak szolgálatában álló, a köznemesből lett arisztokrata Tuz Jánosnak köszönhette.¹⁰³ A szakirodalom szerint a

¹⁰¹ LACZLAVIK, 2013. 17-18.

¹⁰² Ifj. Vitéz János Mátyás korában a király bizalmas híve volt, annak halála után viszont Miksa pártjára állt. A bécsi érseki címe elnyerésének ígérete fejében átadta a császárnak a veszprémi várat 1490-ben. A várt tisztséget azonban a valóságban nem töltötte be. (VÉGH, 1935. 1-3.)

¹⁰³ Tuz Osvát életétére és pályájára vonatkozóan kiemelendő Czövek Zoltán 2008-as PhD értekezése, melynek az egyik fejezetéből készült bővített tanulmányt olvashattam. [Czövek Zoltán: *Számadás, leltár, végrendelet. Tanulmányok középkor végi forrásokról*. Kézirat a Debreceni Egyetemen. Debrecen, 2008.; a tanulmány:

nemzetségnek nem volt közös címere, minden család mást használt.¹⁰⁴ A 19. század végén Csoma József tett kísérletet a család címerének rekonstruálására, de ő Tuz Osvát címerét még tévesen azonosította, így következtetései nem vehetők biztos alapnak. Az általam vizsgált források tükrében annyit bizonyosan kijelenthetek, hogy Tuz Osvát más típusú címet használt, mint a család más tagjai.¹⁰⁵ A püspök címere: kék mezőben két fekete (ezüst) harántpólya, közöttük hatágú csillag.

Ez a címer látszik a zágrábi Missaléban. A kötetet Kálmáncsehi Domonkos adta ajándékba a püspöknek, a könyv egyik felén Kálmáncsehi, másik felén Tuz Osvát címere látszik. Szintén a zágrábi püspöké volt egy Antiphonarium, melyben két helyen is feltűnik a címer. A 22. oldal egyik iniciáléjába egy térdeplő szerzetest festettek könyvvel a kezében, mellette angyal püspöksüveggel és püspökbottal. Lábaiknál egy címer körvonalai láthatók két harántpólyával. Ugyanezen lap alsó szélén még egy címer látható, ezúttal rendesen, a harántpólyák közt a hatágú csillag is megjelenik.¹⁰⁶ Valószínűleg átmenetileg az övé lehetett egy Janus verseit tartalmazó kötet is, amely ma Sevillában található.¹⁰⁷ Tuz Osvát gyűrűspecstjén szintén szerepel a fent leírt címer a pajzs felett mitrával (Kat. 13.1.1).

II/4.g Váradi Péter

Váradi Péter kalocsai érsek (1480-1501) származása és születési ideje ismeretlen, de a Vitéz János neveltjeként királyi kancellári és érseki posztra emelkedő humanista főpap számos módon kivívta a kortársak és az utókor tiszteletét. Dolgozatunk témája szempontjából kiemelendő a Váradi Péter mecénási és építető tevékenysége, melynek köszönhetően számos tárgyi emlék őrzi címerét. Mátyás király halála után, Corvin János bukását követően Bács várába vonult vissza, s élete hátralevő részében humanista szellemi központjának kialakításán munkálkodott. Legjelentősebb építkezése, a bácsi vár átalakítása és kibővítése is ehhez kapcsolódik. Az építetőre utal a várból előkerült baluszter törpepillér is a főpap címerével

Szentlászlói Osvát zágrábi püspök családi és politikai kapcsolatai 1499. évi végrendeletének tükrében. *Fons*, 20 (2013) 455-499.]

¹⁰⁴ NAGY, 2001. 210-211. tizenegyedik kötet

¹⁰⁵ Csoma ebben a tanulmányban arra jutott, hogy a család címere valamilyen állat törzsalakja lehetett. Ezt Messer István egy 1402-ből származó pecsétjére alapozza, amelyen egy balra néző növekvő állatalak látható, valamint a milleneumi kiállítás kapcsán vizsgált két címeres tárgyi emlékre, melyet ő még Tuz Osvátnak tulajdonított. A két tárgy egy pászorbot, valamint egy aranyozott ezüst szenteltvíztartó volt, melyeken – mára már tisztázott módon – Kothrár Lukács püspök griffes címerét ábrázolták. (CSOMA, 1897. 2.) Tuz János DL/DF-ben vizsgálható pecsétjein, - rossz állapotuk ellenére is kivehetően - más pecsétábra látható (DL 111766, DL 102167)

¹⁰⁶ HOFFMANN, 1928. 35-37.

¹⁰⁷ CSAPODI, 1987. 43.

1490-1501 körülről.¹⁰⁸ A főpap címere a következő; vágott pajzs felső osztott mezejében jobb-és baloldalon egy-egy hatágú csillag, alsó mezejében lilium. A pajzs mögött kereszt.¹⁰⁹

Váradi Péter az ország egyik legműveltebb főpapja volt, sokat tett az ország kultúrája érdekében. Fölvirágoztatta a kalocsai és bácsi székesegyház mellett működő iskolákat is, Mátyás király megbízására ő gyűjtötte össze elsőként meg Janus Pannonius munkáit. Mint humanista főpapnak, Váradi Péternek is szép számú könyvtára lehetett, mára azonban csupán néhány kötet maradt fenn, ami a nevéhez köthető. Az első egy Missale, melyet Pap János budai könyvtáros nyomtatott 1498-ban Joannes Emericus Spira nyomdájában, Velencében. Ennek a nem kifejezetten ritka könyvnek ma is ismert két, pergamenre nyomott, díszes példányának egyike Váradi Péteré, másika Perényi Ferenc váradi püspöké volt. A kötet címlapjának alján megtaláljuk Váradi Péter címerét, s ebből az ábrázolásból a címer színeit is ismerjük; a felső pajzsmező kék, a csillagok aranyak, az alsó pajzsmező arany, a lilium kék. A pajzs mögött kereszt látható. Az érsek második könyvének felfedezése Varjú Elemér nevéhez köthető. Ez, a Szent Jeromos leveleit tartalmazó, kétkötetes, ritka példány Rómában jelent meg. Az első kötet végén olvashatjuk, hogy a könyvet 1476. március 28-án nyomtatták Arnaldo Pannartz nyomdájában. A 11. oldal alján található Váradi Péter címere, melynek különlegessége, hogy a címer fölött bíbornoki kalapot ábrázoltak. Hoffmann Edith erre a körülményre kétféle magyarázattal is szolgál. Az első, hogy Váradi Péter talán nem az első tulajdonos volt, a kötet korábban talán egy bíboros tulajdonában lehetett. A tulajdonoscserével az előző címet átfestették, a bíbornoki kalapot azonban meghagyták. A másik magyarázat, hogy az érsek a kötetet ajándékba kapta, s a bíbornoki kalap egyfajta hízog megelőlegezése volt a korszakban várható bíbornoki címnek. A harmadik könyv egy egyszerű díszített, pergamenre készült kézirat. Ezen szintén megtalálható az érsek címere.¹¹⁰

¹⁰⁸ HORVÁTH, 1987. 54-69.

¹⁰⁹ Váradi Péter címerhasználatát feldolgozó tanulmány; VÉBER JÁNOS: Váradi Péter címerhasználatáról. *Turul*, 79 (2006) 75-78.

¹¹⁰ A kötetek részletesebb leírását közli; HOFFMANN, 1929. 58-59. Az újabb szakirodalom még két kötetet egészíti ki az előző hármat. Negyedikként említendő egy kétkötetes Hieronymus-ösnyomtatvány, ötödikként pedig Nüsszai Szent Gergely Mózes életéről írt munkája, melyet a humanista Trapezuntius fordított le görögből latinra. A szakirodalom sajnos külön nem emeli ki, hogy ezeken megtalálható-e a főpap címere. (CSAPODI, 1987.43.)

III. Összefoglalás

A heraldikai reprezentáció célja a bemutatni kívánt személy társadalmi státuszát, rangját, hatalmát jeleníten meg. S hogy ez a főpapi reprezentáció esetében mennyiben tér el a más típusú, főúri vagy királyi reprezentációtól? Az udvari reprezentáció eszköztára és feladatköre az uralkodóhoz kötődik, fő feladatának a felség kinyilatkoztatása tekinthető minél tágabb kört érintve, belföldön és külföldön egyaránt.¹¹¹ A főúri reprezentáció más szintet képvisel, ám lényege és feladata részben hasonló, mint a király heraldikai reprezentációjáé: egyszerre mutatja a címertulajdonos előkelő származását, politikai hatalmát, gazdagságát és (a reprezentáló személy szándéka szerint) kiválóságát is. A főpapok heraldikai reprezentációja szinte minden vizsgált emléktípus esetében ugyanazokat az elemeket mutatja, mint a világi arisztokráciáé.

A források áttekintése azt mutatja, hogy a késő középkori magyarországi főpapok heraldikai reprezentációja igen sokoldalú; címereik láthatóak az általuk építtetett vagy átépíttetett épületek, templomok, várak falain (például a Bátoriak címerét láthattuk a nógrádi várban, a váci püspöki palotában, a nyírbátori templom kőfaragványain, a Bakócz-címer több helyen is megjelenik a bíbornok által emeltetett kápolnában, Ernuszt Zsigmond címerkőve a pécsi püspökvárban és Zágráiban is fennmaradt, Váradi Péter címerét a bácsi vár egyik törpepillérén is megtaláljuk, Szatmári Györgyét pedig az esztergomi érseki palota számos helyén). Ez a típusú heraldikai reprezentáció kifejezetten a donátor vagy az építtető személyének megörökítését célozza, vagyis az arisztokratikus heraldikai reprezentáció egyik alapvető feladatát valósítja meg.

A püspökök címerei a különböző méretű és típusú pecséteken is megjelentek. Az általam megvizsgált pecsétek túlnyomó részén helyett kapott a főpap címere. Tudjuk, hogy a gyűrűspecskéket eredendően magánhasználatra szánták, sőt Kumorovitz Lajos Bernát megállapítása szerint a középkor végén mind a világi, mind az egyházi elit szinte kizárólag gyűrűspecsket használt magánjellegű iratai megerősítésére.¹¹² Az általam vizsgált 53 gyűrűspecsket mindegyikén megtalálható volt a címer. Elhelyezése ráadásul olyannyira központi helyet foglal el ezeken a pecséteken, hogy gyakran körirat sem kíséri, ez tehát olyan egyedi, személyes ismertetőjel volt, amely mindenki számára egyértelművé tette a tulajdonos kilétét. A főpapok címeres reprezentációja a gyűrűspecskéken ennyiben tehát mind

¹¹¹ MAROSI, 1984. 519-520.

¹¹² KUMOROVITZ, 1993. 76.

formailag, mind tartalmilag megegyezett a világi elit heraldikai reprezentációjával. A prelátusok címeres pecsétjeit a család más tagjainak esetlegesen hasonló címerétől a főpapi attribútumok tették megkülönböztethetővé: a pajzs felett vagy mögött helyet kapó kereszt, a mitra infulával vagy anélkül, ill. a bíbornoki kalap bojtokkal vagy anélkül. A gyűrűspecsétek nagy részén helyet kapott ezen elemek valamelyike, az 53-ból szám szerint 42 pecséten. A fennmaradó 9 pecsét közül ötnél fordul elő, hogy szerepel a püspök nevének kezdőbetűje, de arra is akad példa, hogy a mitra mellett is megjelenik a kezdőbetű, például Tomori Pál esetében (Kat. 2.4.1). A címer nem csak a gyűrűspecséten kap helyet, ugyanúgy megjelenik a dolgozatban közölt pontifikális pecsétek mindegyikén. Itt a pecsét sajátos architektúrája révén nem beszélhetünk központi helyről, de mégis történt egyfajta előrelépés ezen a téren a reneszánsz megjelenésével. A késő gótikus stílusban készült pecsétek alsó szintjén még a főpap, többnyire térdelő alakja tölti ki a hely nagy részét, címere általában két oldalt mellette, meglehetősen kis méretben kap helyet. A reneszánsz előretörésével azonban a főpap alakja kikerül az alsó szintről, helyét pedig átveszi címere. Tipikus példa erre Bakócz Tamás pontifikális pecsétje, melyet a szakirodalom a legmarkánsabb reneszánsz stílusjegyeket mutató főpapi nagypecsétként tart számon.¹¹³ Ezen címerek esetében kivétel nélkül megjelenik a mitra vagy a bíbornoki kalap.

A kódexek tekintetében a címerek elsősorban possessor-jelzésként funkcionálnak. A XV. században válik általánossá, hogy a kódex tulajdonosa többnyire a kötet első oldalán lent vagy középen saját címerével jelöli tulajdonosi mivoltát vagy a könyvhöz kapcsolódó más személyes viszonyát. Ha egy könyv gazdát cserélt, a régi címet lekaparták vagy átfestették, s az új tulajdonosának címerét festették helyére.¹¹⁴ Ez a tulajdönt jelölő funkció figyelhető meg a felsorolt példák többségén, akadt azonban olyan is, mikor a címer az ajándékozóra utalt. A kódexekre festett főpapi címerek tekintetében elsősorban nem a világi elit heraldikai reprezentációja jelent párhuzamot, hiszen a világi arisztokrácia tagjaihoz alig néhány késő középkori kódexet köthetünk. Az elsődleges párhuzamot itt inkább az egykori királyi könyvtárhoz tartozó kódexek címeres miniatúrái jelentik.

A dolgozat lezárásaképp visszautalnék az eredetileg feltette kérdésre: mennyiben erősíti vagy gyengíti Mályusz Elemér megállapítását a heraldikai reprezentáció vizsgálata, mennyiben mutatja a főpapi címerhasználat, hogy a korabeli klérus nemcsak politikai szerepében és életmódjában, de reprezentációs igényeiben is arisztokratikusan viselkedett? A fent részletezett források tükrében úgy gondolom: Mályusz Elemér megállapítása nemcsak

¹¹³ BODOR, 1985. 33.

¹¹⁴ CSAPODI, 2003. 203.

maradéktalanul igazolható, de a főpapok humanista műveltségével szorosan összefüggő emléktípuson, a kódexeken megjelenő címerek bizonyos tekintetben még felül is múlják a világi arisztokrácia reprezentációs igényeit. A főpap címere fontos eszközt jelent a prelátus közképének alakításában, az önreprezentációban: tulajdont, származást és státuszt jelöl.¹¹⁵

¹¹⁵ BERTÉNYI, 2001. 238.

Forrás-és irodalomjegyzék

1.Kiadatlan források

MOL	Magyar Országos Levéltár (Bp.)
DL	Diplomatikai Levéltár
V 2	Varjú Elemér gipszmásolat-gyűjteménye
V 4	Iratokról leszakadt eredeti pecsétek gyűjteménye
V 8	Középkori pecsétekről készült műanyagmásolatok gyűjteménye
EFK Mlt	Esztergomi Főkáptalan Magánlevéltára
PL	Prímási Levéltár

2.Kiadott források

DL/DF	<i>Collectio Diplomatica Hungarica. A Középkori Magyarország levéltári forrásainak digitális adatbázisa.</i> Internetes kiadás, 2010. (DL/DF 5.1) [http://mol.arcanum.hu/dldf]
-------	--

3.Szakirodalom

BALOGH	
1939	BALOGH JOLÁN: A késő-gótikus és a renaissance-kor művészete. in. Domanovszky Sándor: <i>Magyar Művelődéstörténet</i> . II. kötet. Bp., 1993.
1953	BALOGH JOLÁN: <i>A magyar renaissance építészet</i> . Bp., 1953.
BÁNDI	
1991	BÁNDI ZSUZSANNA: A MOL Mátyás-kori pecsétkiállításának katalógusa. <i>Levéltári Közlemények</i> , 62 (1991) 57-149.

1993 BÁNDI ZSUZSANNA: A MOL Mátyás-kori pecsétkiállításának katalógusa. *Levéltári Közlemények* 64 (1993) 104-142.

BÁRCZAY

2001 BÁRCZAY OSZKÁR: *A heraldika kézikönyve*. CD-ROM, Bp., 2001.

BERTÉNYI

2001 *A történelem segédtudományai*. Szerk.: BERTÉNYI IVÁN. Bp., 2001.

2007 BERTÉNYI IVÁN: Báthory Miklós címerének néhány problémája. in: *Báthory Miklós váci püspök (1474-1506) emlékezete: tanulmányok a "Váci püspökség Báthory emlékére 2006" alkalmából rendezett konferencia anyagából*. Szerk.: Horváth Alice. Vác, 2007. 55-61.

BERZEVICZY

1908 BERZEVICZY ALBERT: *Beatrix királyné: 1457-1508: Történelmi élet- és korrajz*. Bp., 1908.

BODOR

1985 BODOR IMRE: Főpapi pecsétjeink 1400-1526-ig. in: Bodor Imre: *A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Kutató Csoportjának pecsétmásolat-gyűjteménye alapján*. Bp., 1985. 33-36.

BÓNIS

1971 BÓNIS GYÖRGY: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Bp., 1971.

BOROVSKY

2001 BOROVSKY SAMU: *Magyarország vármegyéi és városai*. CD-ROM, Bp., 2001.

BUNYITAY

- 2001 BUNYITAY VINCZE: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. I-IV kötet. CD-ROM, Bp., 2001.
- BUZÁS
- 2001 *Magyar építészet. Gótika és kora reneszánsz*. Bp., 2001.
- CZÖVEK
- 2013 CZÖVEK ZOLTÁN: Szentlászlói Osvát zágrábi püspök családi és politikai kapcsolatai 1499. évi végrendeletének tükrében. *Fons*, 20 (2013) 455-499.
- CSAPODI
- 1967 CSAPODI CSABA: Filipec (Pruisz) János nagyvárad és olmützi püspök könyvei. *Magyar Könyvszemle*, 3 (1967) 243-249.
- 1987 CSAPODI CSABA: A magyarországi könyvkultúra fénykora (1401-1526). in: Csapodi Csaba – Tóth András – Vértesi Miklós: *Magyar Könyvtrátörténet*. Bp., Gondolat Kiadó, 1987.
- 2003 CSAPODI CSABA: Janus Pannonius kódexei és címerhasználatának kérdése. *Magyar Könyvszemle*, 2 (2003) 203-205.
- CSÁNKI
- 1887 CSÁNKI DEZSŐ: Harminchat pecsét oklevél 1511-ből (Második közlemény). *Turul* 5 (1887) 49-59.
- CSÍZI
- 2012 CSÍZI ISTVÁN: Magyar arisztokrata nők címerhasználat a XVI-XVII. században. *Fons*, 19 (2012) 391-405.
- CSOMA
- 1897 CSOMA JÓZSEF: Nemzeti címerek nyomai az ezredéves kiállításon. *Turul*, 11 (1897) 1-6.

2001 CSOMA JÓZSEF: Magyar Nemzetségi címerek. in. Karácsonyi János: *Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. CD-ROM. Bp., 2001.

CSORBA

2008 CSORBA CSABA: Címerhasználat Mátyás király korában. *Honismeret*, 36 (2008) 6 17-20.

DÉCSÉNYI

1891 DÉCSÉNYI GYULA: II. Ulászló korabeli címereslevelek. *Turul*, 9 (1891) 57-68.

1891/2 DÉCSÉNYI GYULA: Gosztonyi János püspök származásához. *Turul*, 9 (1891) 194-196.

FARBAKY

2002 FARBAKY PÉTER: Szatmári György, a mecénás. Egy főpap műpártoló tevékenysége a Jagelló-kori Magyarországon. Bp., 2002.

FEDELES

2007 FEDELES TAMÁS: Egy Jagelló-kori humanista pályaképe (Csulai Móré Fülöp 1476/1477-1526) *Levéltári Közlemények*, 78 (2007) 35-84.

FRAKNÓI

1889 FRAKNÓI VILMOS: Az Erdődi címer. *Turul*, 3 (1889) 105-107.

FÜGEDI

1965 FÜGEDI ERIK: A XV. századi magyar püspökök. *Történelmi Szemle*, 8 (1965) 477-499.

1970 FÜGEDI ERIK: *A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása*. Bp., 1970.

HEGEDŰS

2000 *Megpecsételt történelem: középkori pecsétek Esztergomból*. Szerk.: HEGEDŰS ANDRÁS. Esztergom, 2000.

HOFFMANN

1925 HOFFMANN EDITH: Középkori könyvkultúránk néhány fontos emlékééről. *Magyar könyvszemle*, 41 (1925) 28-51.

1928 HOFFMANN EDITH: Mátyás király pajzsa Párisban. *Turul*, 42 (1928) 68-70.

HORVÁTH

1987 HORVÁTH ALICE: Egy magyar humanista, Váradi Péter építkezései. *Művészettörténeti Értesítő*, 36 (1967) 54-85.

KOPPÁNY

1994 KOPPÁNY TIBOR: A váci vár reneszánsz kőfaragványai. *Váci Könyvek*, 7 (1994) 175-204.

KÖRMENDI

2010 KÖRMENDI TAMÁS: Az Osl nemzetség címerváltozatai a középkorban. *Turul*, 85. (2010) 3-24.

2011 KÖRMENDI TAMÁS: A Hontpázmány nemzetség címerváltozatai a középkorban. *Levéltári közlemények*, 82. (2011) 3-77.

KUBINYI

1962 KUBINYI ANDRÁS: Beriszló Péter és budai szereplése. *Budapest régiségei: a főváros területén talált műemlékek és történelmi nevezetességű helyek leírása*, 20 (1962) 125-136.

1988 KUBINYI ANDRÁS: *Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idején*. Bp., 1988.

1999 KUBINYI ANDRÁS: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Bp., 1999.

2001 KUBINYI ANDRÁS: Epigráfia. *A történelem segédtudományai*. Szerk: Bertényi Iván. Bp., 2001. 126-139.

KUMOROVITZ

- 1993 KUMOROVITZ L. BERNÁT: *A magyar pecséthasználat története a középkorban: Der Gebrauch von Siegeln in Ungarn im Mittelalter*. Bp., 1993.
- LEFFLER
- 1915 LEFFLER BÉLA: A nyírbátori templom. *Archeológiai Értesítő*, 35 (1915) 261-287.
- LÖVEI
- 1991 LÖVEI PÁL: Néhány címeres emlék a 14-15. századból. *Művészettörténeti Értesítő*, 40 (1991) 49-67.
- MÁLYUSZ
- 2007 MÁLYUSZ ELEMÉR: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Bp., 2007.
- MAMŰL
- Magyar művelődéstörténeti lexikon : Középkor és kora újkor I–IX.*
Főszerk.: Kőszeghy Péter. Bp., 2003–2009.
- MARKÓ
- 2006 MARKÓ LÁSZLÓ: *A Magyar állam förméltóságai: Szent Istvántól napjainkig*. Bp., 2006.
- MÁTYÁS KKAT.
- 2008 *Hunyadi Mátyás, a király: hagyomány és megújulás a királyi udvarban, 1458-1490: kiállítási katalógus*. Szerk.: Farbaký Péter. Bp., 2008.
- MIKÓ
- 1986 MIKÓ ÁRPÁD: JAGELLÓ-kori reneszánsz sírköveinkről. *Ars Hungarica* 14 (1986) 97-113.
- 1988 MIKÓ ÁRPÁD: Ippolito d'Este esztergomi érseki udvara és a reneszánsz kőfaragás Magyarországon. *Ars Hungarica*, 16 (1988) 133-142.
- NAGY

- 2001 NAGY IVÁN: *Magyarország családai*. CD-ROM, Bp., 2001.
- NEUBECKER
- 1977 OTTFRIED NEUBECKER: *Heraldik. Wappen-Ihr Ursprung, Sinn und Wert*. Wolfgang Krüger Verlag GmbH, Frankfurt am Main, 1977.
- NYULÁSZINÉ
- 1987 NYULÁSZINÉ DR. STRAUB ÉVA: *Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein*. Bp., 1987.
- 2000 NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA: *Magyar Országos Levéltár címereslevelek jegyzéke*. Bp., 2000.
- RÁTH
- 1890 RÁTH GYÖRGY: Aragóniai János. *Századok*, 13 (1890) 328-336.
- RAINER
- 1986 RAINER PÁL: A Frangepán család címerváltozatai a XIV-XVI. században. *A Veszprém megyei múzeumok közleményei*, 18 (1986) 353-365.
- TEMESVÁRY
- 1922 TEMESVÁRY JÁNOS: *Erdély középkori püspökei*. Kolozsvár, 1922.
- TÖRÖK-OSGYÁNYI
- 1981 TÖRÖK GYÖNGYI – OSGYÁNYI VILMOS: Reneszánsz kőfaragványokról: I. A pesti Belvárosi plébániatemplom egykori főoltára; II. Reneszánsz faragványok a Magyar Nemzeti Galéria és a Budapesti Történeti Múzeum gyűjteményéből. *Művészettörténeti Értesítő*, 30 (1981) 95-113.
- TRINGLI

1992 TRINGLI ISTVÁN: Hunyadi Mátyás és a Perényiek. *Levéltári Közlemények*, 63 (1992) 175-192.

UDVARDY

1991 UDVARDY JÓZSEF: *A kalocsai érsekek életrajza*. Köln, 1991.

VÉGH

1935 VÉGH GYULA: Jegyzetek a magyarországi püspökök címereihez. (Első közlemény). *Turul*, 49 (1935) 1-3.

